

**Stålforssskolan - ett landmärke för
undervisning och musik i Eskilstuna**
Ett bebyggelsehistoriskt perspektiv

Emma Karp

GÖTEBORGS UNIVERSITET

**Stålforskskolan – ett landmärke för undervisning och
musik i Eskilstuna**

Ett bebyggelsehistoriskt perspektiv

Emma Karp

Handledare: Henrik Ranby

Bebyggelsehistorisk uppsats, 7,5 hp
Bebyggelseantikvariskt program, årskurs 2

Innehållsförteckning	
1. Inledning	5
1.1 Bakgrund	5
1.1.1 Skolan- en kommunal skyldighet	5
1.1.2 Eskilstuna kommun	5
1.2 Syfte och frågeställningar	6
1.3 Teoretisk ansats	6
1.4 Metod	7
1.5 Källmaterial	7
1.6 Tidigare forskning	8
1.6.1 Funktionalism/modernism	8
1.6.2 Modifierad modernism	9
1.6.3 Den nya empirismen	10
1.6.4 Friare synsätt – hallskolan, ämnesrum och paviljongskolan	10
1.6.5 Undervisningsreformer och skolbyggnader efter 1960-talet	11
2. Undersökningen	12
2.1 Byggnaden idag	12
2.1.1 Aktuell basfakta	12
2.1.2 Beskrivning av skolområdet	14
2.1.3 Beskrivning av skolbyggnadernas exteriör	15
2.1.4 Beskrivning av skolbyggnadernas interiör	16
2.1.5 Rumslig iakttagelse	18
2.2 Tillkomsten av Stålforskskolan	18
2.2.1 Namnets ursprung	18
2.2.2 Syfte och funktion	18
2.2.3 Inledande planeringsprocess	19
2.2.4 Byggnadskommittén och arkitektförslag	20
2.2.5 Idén om konserthall	22
2.2.6 Förarbete och byggstart	23
2.2.7 Interiör och inventarier	25
2.2.8 Besiktningens utlåtande	27
2.3 Ombyggnationer	28
2.3.1 Ämnesrum följt av ”by-system”	28
2.3.2 Ett första förslag till ombyggnad	30
2.3.3 Handikappsanpassning Hus A och C, ombyggnad Hus E	30
2.3.4 Besiktning av takbalkar och installation av inbrottslarm	31
2.3.5 Ombyggnad av konserthallen	32
2.3.6 Ombyggnad av Hus A, B och C	33
2.3.7 Förslaget som aldrig blev av	34
2.3.8 De senaste ombyggnaderna	35
2.3.9 Kritik mot ombyggnaderna	36
3. Resultat	37
3.1 Förståelsen av komplexiteten av Stålforskskolan – teorikoppling	37
3.2 Stålforskskolan ett exempel på sentida 1930-tals funktionalism – koppling till tidigare forskning	38
3.3 Kulturhistoriska värden	39
3.4 Undersökningens relevans, användbarhet och framtidsperspektiv	41
4. Sammanfattning	42
5. Käll- och litteraturförteckning	44
6. Illustrationsförteckning	46
Bilaga	
Bild 17, 18, 19, 20 och 21	

1. Inledning

1.1 Bakgrund

1.1.1 Skolan - en kommunal skyldighet

Industrialisering, urbanisering och diverse reformer är några bakomliggande orsaker till välfärdssamhällets utveckling i Sverige under 1900-talet. Välfärdssamhället bidrog till en utbyggnad i allmänhet som bl.a. kunde ske p.g.a. att Sverige inte var inblandat i världskrigen, ekonomistrategiska drag som liknade keynesianism och socialdemokraternas styre under en sammanhängande lång period (Magnusson, 2010).

Till den tidiga välfärdsutvecklingen kan utvecklingen av skolan räknas som en samhällelig angelägenhet. År 1842 infördes allmän folkskoleplikt, vilket innebar att Sveriges alla socknar hade en skyldighet att erbjuda skolundervisning. Under 1900-talet genomfördes ett antal skolreformer, befolkningsökningen och tillgången till nya material och tekniker påverkade förutom samhällets byggande i stort även byggandet av nya skolbyggnader avseende form och funktion. Ett lokalsamhälles olika funktioner styrs och planeras i en demokratisk ordning. Kommunerna har idag fortfarande ansvaret att genomföra skolundervisning och där är lokaler, det fysiska rummet, en del av ansvaret. Uppförandet av en ny skolbyggnad kräver en planeringsprocess, i vilken idéer, överväganden, beslut och ekonomi är parametrar som är förankrade i ett politiskt sammanhang. Denna uppsats tar upp anordnandet inklusive förändringar av en skola i Eskilstuna kommun.

1.1.2 Eskilstuna kommun

Den första januari 1952 genomfördes en kommunindelning i Sverige som medförde att Rekarne:s sjuutton landskommuner, som angränsade till Eskilstuna Stad, omstöptes till fem storkommuner; Husby-Rekarne, Hällby, Kafjärden, Västra Rekarne och Ärla (Ohlsson, Eriksson & Magnusson, 2001, s. 165ff.). Tjugo år senare hade dessa storkommuner upphört för att gå upp i Eskilstuna kommun.

Eskilstunas identitet hör hemma i stålindustrin. Fram till slutet av 1960-talet kom smides- och verkstadsindustrin att dominera näringslivet (ibid.). Redan på 1870-talet övergick en hantverksmässig produktion till en fabriksmässig produktion, till en följd av ökad efterfrågan på smidesvaror, införandet av ångkraft och Eskilstunas anslutning till järnvägsnätet 1877. Under 1800-talets sista årtionde steg antal fabriker i staden från tre till 120. Industritätheten var då störst i landet. En stor del av stadens befolkning var sysselsatt inom industrin, vilken också koncentrerades till en relativt liten geografisk yta. År 1925 fanns 141 industriföretag verksamma i Eskilstuna och 1940 fanns 202 industriföretag. Från 1920 till 1960 var andelen sysselsatta inom sektorn industri och hantverk mellan 60 till 68 procent av Eskilstunas befolkning. I början av 1970-talet tilltog problem för industrisektorn i Sverige. Höjning av oljepriserna, ökad konkurrens och begynnande avmattning i världskonjunkturen fick följden att många branscher råkade ut för ett omvandlingstryck. Särskilt drabbades järn- och stålindustrin, vilken Eskilstunas industrier huvudsakligen tillhörde. Följden blev att arbetslösheten ökade och att arbetsmarknadspolitiken kompletterades med beredskapsarbeten och olika statliga och kommunala åtgärder.

I Eskilstuna har socialdemokraterna sedan 1920-talet haft en stark tradition i det politiska styret. Sedan 1930-talet har bostadsfrågan varit en central fråga för partiet (ibid., s. 192ff.). Likt resten av landet hade Eskilstuna en kraftig bostadsbrist, trångboddhet och usla sanitära förhållanden i början av 1900-talet. På nationellt plan tillsattes den Bostadssociala utredningen

1933 som ända fram till 1947 var den främsta utredningsinstrumentet i bostadspolitiska frågor. I Eskilstuna lät man i kommunal regi uppföra sammanlagt tolv s.k. barnrikehus, vilket inleddes på 1930-talet. Dessa blev med statliga subventioner bostäder på 2 rum och kök åt familjer med många barn. Området Fröslunda, som ligger söder om uppsatsens objekt Stålforssskolan, bebyggdes av HSB kring 1950-talet, och innehöll ett eget litet centrum med t.ex. livsmedelsaffär, bibliotek, post, bank m.m. (Götzlinger, 2006). På 1960-talet konstaterades att 1940-talets bostadsreformer inte hade gett tillräckliga resultat (Ohlsson, Eriksson & Magnusson, 2001, s. 185ff.). Det s.k. miljonprogrammet instiftades i landet i syfte att bygga bort bostadsbristen. Mellan åren 1965 och 1974 bestämdes att 100 000 nya lägenheter varje år skulle byggas. En konjunkturuppgång satte fart på byggandet. År 1964 diskuterades förslaget om bildandet av ett halvkommunalt bostadsbolag i Eskilstuna vilket utföll positivt. Nya områden som bebyggdes i Eskilstuna under den här perioden var Lagersberg och Råbergstorp i västra utkanterna och Slagsta och Skiftinge i norr och nordost. Årby i norr började att byggas i början av 1960-talet. I Skogsängen byggdes villor och flerfamiljshus på 1960-talet. En totalsanering med start i början av 1960-talet genomfördes i området Nyfors, som ligger norr om Stålforssskolan. I takt med att stadens befolkning ökade och nya områden bebyggdes, byggdes även nya skolbyggnader. Barn-, och skolförvaltningen i Eskilstuna organiserar idag drygt 40 förskolor, 26 grundskolor och tre gymnasieskolor.

Denna uppsats beskriver Stålforssskolan, en högstadieskola i Eskilstuna, ur ett bebyggelsehistoriskt perspektiv. Valet av objekt gjordes i samråd med Stadsbyggnadskontoret i Eskilstuna. Uppsatsen är huvuddelen av examinationen i kursen Bebyggelsehistorisk uppsats, 7,5p, termin 4, som ingår i Bebyggelseantikvariskt program, Göteborgs universitet.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att utföra en bebyggelsehistorisk undersökning av Stålforssskolan. Bebyggelsehistorisk undersökning innebär i den här uppsatsen att beskriva byggnaden idag, byggnadens tillkomst, ombyggnationer samt teoretisk koppling och analys.

För att uppnå syftet formuleras fyra frågeställningar. Den första frågeställningen är: *Vilka är de bebyggelsehistoriska instrumenten och vilken information ger dem?* Denna frågan rör allmän bebyggelsehistorisk metodik och besvaras i metodavsnittet och avsnittet om källmaterial. Den andra frågeställningen är: *Hur kan Stålforssskolan beskrivas i ett bebyggelsehistoriskt perspektiv?* Den frågan besvaras i undersökningskapitlet. Den tredje och den fjärde frågeställningen är: *Hur kan Stålforssskolans bebyggelsehistoria beskrivas i en social och politisk kontext?* respektive *Vilka är Stålforssskolans kulturhistoriska värden?* Dessa frågor besvaras till någon mån i undersökningsavsnittet men huvudsakligen i resultatavsnittet.

1.3 Teoretisk ansats

Med teori menar Holmberg (föreläsning 24/3, 2015) något teoretiskt i kontrast till något praktiskt. En hypotes, en regel, en positionering eller ett perspektiv, genom vilket man betraktar sitt undersökningsobjekt. Det sistnämnda förespråkas att tillämpa i ett bebyggelsehistoriskt sammanhang. En bebyggelsehistorisk undersökning kan inte beskriva hela bebyggelsens förflutna. Det teoretiska perspektivet används därför för att urskilja vad som är viktigast. Användbarheten av ett teoretiskt perspektiv i denna undersökning ger också en fördjupad historiebereskrivning.

En syn angående teori utgår från att olika teoretiska begrepp används i olika kontexter och kan

samordnas i en sammanhängande teoretisk modell. Användandet av ett teoretiskt perspektiv kan ske med ett deduktivt eller induktivt förhållningssätt (Thurén, 2007, s.22ff.). Det deduktiva förhållningssättet innebär att det teoretiska perspektivet är genomgående styrande för forskningen. Det innebär att den valda teorin påverkar syfte och frågeställningar, val av metoder för datainsamling, bearbetning och analys av den insamlade datan. Det induktiva förhållningssättet innebär att teorin används efter att det empiriska materialet har samlats in och sammanställts, närmare bestämt för att fördjupa förståelsen av resultatet av datainsamlingen. I den här studien används till den övervägande delen ett deduktivt förhållningssätt.

Det teoretiska perspektivet för den här undersökningen bygger på mitt paper från föregående kurs. Ämnet för detta paper var "Förståelsen av komplexiteten av bebyggelse och byggnader - utmaningar och möjligheter för bebyggelsehistorisk kunskapsproduktion".

I detta paper refereras till två författare som är kritiskt inställda till modernitetens sätt att förstå bebyggelsens komplexitet och till att styra bebyggelsehistorisk kunskapsproduktion. Enligt Holmberg (föreläsning 15/3, 2015) menar Landzelius (2002) att historiska analyser inom moderniteten ofta arbetar med en förenklad bild av det förflutna, relaterar till givna sociala relationer samt på förhand ställer upp givna rumsliga skalor. För att ge en korrekt historieskildring behövs nya och andra frågor ställas eftersom byggnader har olika innebörder och kan analyseras ur flera perspektiv. Landzelius (2002) vill i sin historiska analys av Vänersborgs museum uppmärksamma byggnadens historiska, politiska och rumsliga kontext samt undersöka byggnaden själv för att få förståelse av en mångfald av meningar i dess olikartade inverkan på urbana praktiker av olika grupper och individer.

Paprets andra författare, Guggenheim (2005), talar om att byggnader inte kan kontrolleras av *functional systems* p.g.a. att de inte kan bli avskiljda från deras kontext. Detta i och med att byggnader inte kan isoleras, är unika och kan användas av olika människor med skilda syften samtidigt. Guggenheim (ibid.) kommer bl.a. fram till att en byggnads användning alltid påverkas i vård/bevarandeåtgärder och att en förståelse därför krävs inför byggnadens ofta komplexa användarmönster. En föränderlig miljö måste även tas i beräkning. Guggenheim (ibid.) lyfter också fram svårigheten eller omöjligheten att skriva "sann historia" om en byggnad.

Med stöd av föregående kurs paper har det teoretiska perspektivet för den här studien utvecklats. Det innebär ett sätt att förstå bebyggelsens politiska och sociala kontext samt skapa en förståelse av bebyggelsens användarmönster.

1.4 Metod

Undersökningen görs med ett vetenskapligt förhållningssätt, bl.a. genom användningen av en teoretisk ansats, i kopplingen till tidigare forskning samt vetenskapliga metoder att samla in, bearbeta och analysera data. De bebyggelsehistoriska instrumenten som används i den här studien är att söka källmaterial i arkiv, intervjua människor som har olika erfarenheter till Stålförsskolan samt att undersöka byggnaden själv. Metoden syftar till att ge kompletterande information om Stålförsskolan. De tre instrumenten kan belysa olika aspekter och sätta Stålförsskolan i skilda kontexter i syfte att ge en så korrekt historieskildring som möjligt. Den här metodansatsen kan uppfattas som en triangulering.

1.5 Källmaterial

Eskilstuna Stadsarkiv har varit det arkiv, i vilket information om Stålförsskolan inhämtats. Önskat arkivmaterial har beställts fram och studerats i forskarummet. Arkivets källmaterial

har gett detaljerad, omfattande och tillförlitlig information, t.ex. i form av ritningar, protokoll, skrivelser och brev, exempelvis rörande planeringsprocesser, ombyggnationer och användningen av byggnaden. Detta källmaterial kan exempelvis ge bebyggelsen en politisk kontext. Tidigare lärare och personer i skolledningen på Stålforssskolan, arkitekten för ombyggnationerna, nuvarande vaktmästare och förvaltare verkar som informanter i den här studien. Valet av informanter har delvis gjorts på strategisk grund, devis genom den s.k. snöbollsprincipen. Källmaterial från dessa informanter har gett ett socialt perspektiv genom att bidra med personlig, detaljerad och nyanserad information. En djupare förståelse och en social kontext kan därmed skapas. Stålforssskolans bebyggelse har besökts och studerats på plats ett flertal gånger. Den okulära besiktningen har bidragit med en rumslik kontext, analys och förståelse. Detaljerad information om bebyggelsens material, konstruktion och förändringar har bidragit till beskrivningen av byggnaden och av det kulturhistoriska värdet. Källhänvisningar görs i den fortlöpande texten men dock inte i sammanfattningen.

Genom ett källkritiskt perspektiv kan t.ex. källornas tillförlitlighet diskuteras. En sekundärkälla i form av informant 2 används t.ex. i data om de senaste ombyggnationerna, p.g.a. av att de aktuella dokumenten inte arkiverats än. Sekundärkällor är inte att föredra men i detta fall ges inget annat alternativ. Källan bedöms ändå tillförlitlig p.g.a. att informationen är aktuell i ett tidsperspektiv och att informant 2 arbetar som förvaltare på Stålforssskolan. Källkritik som rör avsaknaden av material kan i vissa fall riktas mot arkiven. Denna iakttagelse görs ifråga om uppgifter om Stålforssskolans färdigställande vid nybyggnaden. Exempelvis tar protokollen från Byggnadskommittén slut abrupt i mars 1963, innan Stålforssskolan helt var färdigställd, vilket leder till att informanter och sekundärkällor får användas som källor för färdigställandet av nybyggnaden.

1.6 Tidigare forskning

Som litteratur för det här avsnittet har *Skolhuset- idé och form* skriven av Hjärdis Kristenson (2005) huvudsakligen använts. Källan har ansetts tillförlitlig, omfattande och användbar för den här studien och redogörs därför relativt utförligt och ingående. P.g.a. av undersökningens avgränsning och inriktning presenteras skolbyggnader under tidsperioden ca 1930 till ca 1970 och beskrivs i ett svenskt perspektiv. Dessutom är presentationen temaorienterad.

1.6.1 Funktionalism/modernism

Modernismen var en tid kantad av oro och kriser men också av entusiasm och hopp om framsteg (Kristenson, 2005, s. 360ff.). Inom arkitekturen var modernismen en brytpunkt, då nya idéer presenterades och praktiserades, så även inom skolbyggandet. Enligt Svedberg (1994) görs den ungefärliga tidsindelningen ungmodernism 1910-talet, högmodernism 1920-talet fram till andra världskriget och senmodernism tiden närmast efter 1945. I Sverige brukar begreppet funktionalism eller i vardagligt tal ”funkis” användas för perioden högmodernism. Milstolpe och riktningsskåp för modernismen finns i tyska *Dessau* och *Bauhaus* (Kristenson, 2005, s. 360ff.). Designsskolan Bauhaus ritades av Walter Gropius (1883-1969) och uppfördes 1925-26. Byggnaden har tunna skal som omsluter stora öppna ytor. Armerad betong var nyheten som kunde möjliggöra denna frigörelse. De traditionella bärande murarna ersattes av pelare. Skalet utgörs av en vit osmyckad vägg alternativt av glas, en hel fasad eller som fönsterband. Fönsterbågarna är tunna och spröjsar i järn. Taken är platta och profilerna skarpa. Som helhet är anläggningen ett samspel av byggnadskroppar i olika höjd där asymmetri kan vara ett självändamål. Enligt Kristenson (2005, s. 428) menade Walter Gropius att modernismens arkitekturideal var ”enkel, ändamålsenlig, universell och fantasirik”.

I Sverige presenterades funktionalismen för allmänheten för första gången på Stockholmsutställningen 1930 (Kristenson, 2005, s. 360ff.). Utställningen, där Erik G. Asplund (1885-1940) var chefsarkitekt, fick blandade reaktioner. Det Kooperativa förbundet fick tidigt en särställning i att presentera de nya formerna för allmänheten. Inom framgångsrika socialdemokraterna fanns flera av modernismens förespråkare. Det moderna låg bl.a. i att ett trångt gaturum byttes till en fri och ljus omgivning. Läroverksstadgar uttalade önskemålet att läroverken 'skola vara så belägna, att de från alla sidor kunna omspolas av ren och frisk luft' (ibid., s. 368). Enligt Svedborg (1994, s. 130) har den danska "funktionella traditionen" haft betydelse för den svenska. Inflytandet bestod långt upp i 1960-talet tack vare arkitekter som Gunnar Wejke, Kjell Ödén och Klas Anshelm.

Angående utsmyckning av skolans interiör och exteriör hade "dekorativ utstyrelse" tidigare varit ett ändamål (Kristenson, 2005, s. 370ff.). Detta slopades i och med funktionalismens tankegångar om ändamålsenlighet. Däremot var samarbeten med konstnärer vanligt förekommande. Det kunde t.ex. röra sig om en skulptur som motvikt till "den rätlinjiga arkitekturen". Från mitten av 1920-talet började filmvisning som undervisningsmetod att användas vilket utökade aulans användningsområden från att tidigare endast använts till morgonbön och skriftlig tentamina. Önskemål att kunna spela teater fanns även, vilket visade sig i form av sufflörslucka och anordningar för rampljus i aulan.

Kristenson (2005, s. 381ff.) menar att renodlade exempel på skolbyggnader i funktionalism i Sverige är relativt få. De flesta exempel är Stockholmsrelaterade och skolbyggnader för den högre utbildning, främst realskolan. Det senare p.g.a. att behovet av nya skolbyggnader främst vid den tiden fanns inom realskolan, folkskolornas utbyggnad skedde redan kring sekelskiftet 1900. Några exempel på skolbyggnader från denna period ska ges för att tydliggöra beskrivningen av den.

Tillbyggnaden av *Samrealskolan i Karlshamn*, ritad av Erik G. Asplund, invigd 1937 har en fri, självständigt komponerad plan som tar hänsyn till skolans funktioner (Kristenson, 2005, s. 360ff.). Plantypen är osymmetrisk och håller isär olika typer av undervisningslokaler som t.ex. lokaler för övningsämnen och naturvetenskap. Ett annat skolbyggnadsexempel är *Katarina realskola*, ritad av Paul Hedqvist (1895-1977) och David Dahl (1895-1974), uppfört 1930-31. Byggnaden är i modernt vitt men har traditionella inslag som bl.a. bas och markerade krön; en låg grå sockel och takfot. Anläggningen är lång och smal vilket påminner om funktionalismens hyreshus, de s.k. smalhusen. Den runda formen uppskattades i funktionalismen och finns representerad i denna byggnad, t.ex. i form av en liten rundad balkong och en mjukt rundad gavel. Mellan skolans två byggnadskroppar finns ett uppglasat trapphus och huvudentré. *Sannaskolan* i Göteborg, ritad av Åke Wahlberg (1907-1986), invigd 1941, visar på nyheter inom teknik och material. Ytter- och innerväggar samt golvbjälklag är gjutna i ett stycke, i en s.k. monolitkonstruktion. 10 cm tjocka porösa plattor av vulkaniskt ursprung från den grekiska ön Santorin agerar värmeisolering på utsidan av betongen. Fasaderna är sedan putsade, småskolan med skifferkalkbruk och övriga med kalkcementbruk.

1.6.2 Modifierad modernism

Enligt Kristenson (2005, s. 380ff.) växer bilden av 1930-talets "funkis" tydligt fram i kontrast till något annat som författaren kallar modifierad eller "försiktig" modernism. I en modifierad modernism har arkitekterna använt sig av det nya formspråket delvis. I vissa fall handlar det om befinnandet i en övergångsperiod. T.ex. kan de småspröjsade mittpostfönstrena på *Nya*

folkskolan i Skellefteå, ritad av John Åkerlund (1884-1961), invigd 1935, både höra hemma i 1920- som 1930-talets arkitektur. På liknande sätt är samma arkitekts *Samrealskolan i Lund*, invigd 1934, en syntes av gammalt och nytt. Skolan har traditionellt en rejäl sockel och ett taksprång, sadeltak, ytter- och innerväggar murade i tegel medan entrén och andra partier är infattad i ett brett glasparti vilket indikerar funktionalism.

1.6.3 Den nya empirismen

Den period som följde efter funktionalismen kan benämnas ”den nya empirismen” och inleddes efter andra världskriget. Andra världskriget hade enligt Kristenson (2005, s. 393ff.) lämnat djupa spår mänskligt, materiellt och kulturellt, vilket bidrog till att en förändring och förnyelse på traditionens grund gjorde sig gällande inom arkitekturen. Under denna period återgick man till teglet, något som arkitekter och hantverkare var väl förtrogna med både estetiskt och tekniskt. Byggnader klädda i tegel var även ekonomiskt försvarbara då de sågs som underhållsfria. Kristenson (2005, s. 393) refererar till Lennart Holms beskrivning av den nya empirismen från en artikel ur *Byggmästaren* 1948.

Den nya empirismen kännetecknas enligt dopattesten av otrohet mot funktionalismens doktrinerna: arkitekturen är inte intellektuellt kall utan ”spontan” och ”organisk”, materialbehandlingen har inga anspråk att associera till industriell stordrift, sadeltaken bryter det kubistiska schemat och glasytorna görs inte större än att rummet blir ljust och hygieniskt men möjligt att värma till människovärdig temperatur. - Trots att ”empirism” leder tankarna till byggnadsforskning och standardiseringsarbete, enhetsprisberäkning och dynamisk generalplanlagstiftning kommer klyschan alltså från början att betyda stil, vars program internationellt sett består av idel negationer (ibid., s. 393).

Två exempel på skolbyggnader från denna period är *Västra folkskolan*, Luleå, ritad av Bertil Höök (1903-1977), invigd 1943 och *Östra folkskolan*, Vänersborg, ritad av Sven Brolid (1913-1980) och Jan Wallinder (1915-2006), invigd 1956.

1.6.4 Friare synsätt - hallskolan, ämnesrum och paviljongskolan

När det handlar om olika typer av skolbyggnader nämns bl.a. *hallskolan* som blev allt vanligare kring 1950-talet (Kristenson, 2005, s. 398ff.). Denna skolbyggnadstyp gav arkitekterna ett annorlunda utrymme att spela med; den ”frigjorde skaparkraften”. Hallen blev ett alternativ till de långa traditionella korridorerna och kunde användas som rasthall. England var ett föregångsland, *Central-hall schools* och *the central hall plan* diskuterades redan 1902. I Sverige räknas de tidigaste exempel *Södermalms högre läroanstalt för flickor* från 1930-talets mitt och folkskolan *Södra Ångby*, 1946. Likheter med de intima inomhustorgen och stora öppna ytor i varuhus i de förorter som växte fram under 1950- och 1960-talet går att se.

Kärrtorps gymnasium, i en av Stockholms förorter, ritad av Kjell Ödéén (1904-1985), invigd 1960, är ett sentida exempel på 1930-talsfunktionalism (Kristenson, 2005, s. 409ff.). Det är en spektakulär byggnad som bl.a. har en långsmal hall i raffinerad färgsättning och materialbehandling. En orientering mot ett nytt och friare synsätt går även att se i *Ekensberg*, Solna, en folkskola från 1958 ritad av Georg Scherman (1899-1978). Skolbyggnadens klassrum är oregelbundna och grupperade kring en stor niokantig hall vars främsta ljuskälla är runda hål i taket. *Hunstanton Secondary Modern School*, England, ritad av Alison (1928-1993) och Peter Smithson (1923-2003), invigd 1954, är ett exempel på stilen *nybrutalism* där material som stål, betong och tegel använts i obehandlat skick och olika installationer har lämnats fullt synliga.

Kring 1950-talet blev det allt vanligare att skolbyggnaden, och då främst aulan, även nyttjades av allmänheten (ibid., s. 419ff.). T.ex. var aulan användbar för konsertverksamhet och hallen användes i samband med konserter som en rymlig promenadfoajé. Allmänhetens nyttjande av aulan som konserthall medförde särskilda krav på t.ex. akustik och logetrymmen samt bidrog till en djärvare arkitektonisk utformning.

Förutom hallskolans ingång på 1940-talet menar Kristenson (2005, s. 423ff.) att *enbart ämnesrum* och *paviljongskolan* då gjorde entré. De äldre eleverna hade tidigare fått vara i både klassrum och ämnesrum, medan enbart ämnesrum var en nyhet. Detta praktiserades i bl.a. *Nya Elementar* i Ängby, ritad av Åke E. Lindqvist (1924-1987), uppförd 1946-48. Gregor Paulsson hade dock redan påtalat ämnesrummet som en väg till förnyelse redan 1932. En följd av ämnesrummen blev förvaringskåpen för elevernas böcker och ytterkläder, som ofta placerade i ett centralt kapprum. Enligt Kristenson (ibid., s. 424) menade arkitekten Lindqvist att 'Förlägger man all undervisning i enbart ämnesrum och specialsalar och anordnar ett centralt kapprum samt slopar klassrummen, så sparar man ca 30 % av klassrummens antal under förutsättning att centralkapprummet även behövs för en större offentlig samlingsal'. Ämnesrummen kunde medföra en särskild utformning av de olika rummen, som t.ex. i *Nya Elementar* i Ängby, där en hel vägg upptogs av en världskarta i historierummet och en väggmålning av Lennart Rodhe, "Trappens tema" i teckningsalen.

För paviljongskolan var Tyskland och framförallt England föregångsländer. Paviljongskolan beskrivs som flera mindre lägre byggnader med intima uterum i en enkelhet, lätthet, öppenhet och med informella lösningar. Förebild för paviljongskolan var förskolan. Paviljongskolan kan även liknas med den traditionella sockenskolans, men som öppnare och i en ny kontext. Stor möda kunde läggas ner på utformningen av skolorna vilket pekar på att undervisningen hade en central roll i samhället.

1.6.5 Undervisningsreformer och skolbyggnader efter 1960-talet

Tiden efter 1960 kännetecknas av en rad experiment och förändringar i skolbyggandet (Kristenson, 2005, s. 441ff.). Exempelvis var skolorna vid sidan om bostäderna de första exemplen på prefabricering och industrialiserat byggande i stor skala. En stor förändring skedde i och med införandet av den obligatorisk grundskolan för barn mellan sju och 16 år i slutet av 1960-talet i samtliga kommuner i Sverige. År 1965 kom en ny läroplan för gymnasiet, vilket innebar att yrkes- och fackskolorna samordnades med det gamla teoretiska gymnasiet. År 1968 avskaffades studentexamen och 1991 kommunaliserades skolväsendet. Under decenniet 1960-talet påstods att skolbyggandet i Sverige hade haft större omfattning än någonsin. I genomsnitt hade 1 miljard kr årligen satsats på byggandet av grundskolor och gymnasier. Det, tillsammans med utgifter för personal och lokaler, utgjorde en ekonomisk belastning, vilket resulterade i kravet av sänkta byggnadskostnader. Detta avspeglar sig i många anläggningar, t.ex. genom att konstljus prioriterades framför fönster och kompakta skolbyggnader med luftkonditionering istället för låga mer utspridda byggnader. Vidare påtalas introduktionen av datorer, nya önskemål gällande utrymmen, flexibilitet och öppenhet samt nya pedagogiska metoder och hjälpmedel som faktorer som bidrog till förändringar och ombyggnationer i skolbyggnaderna.

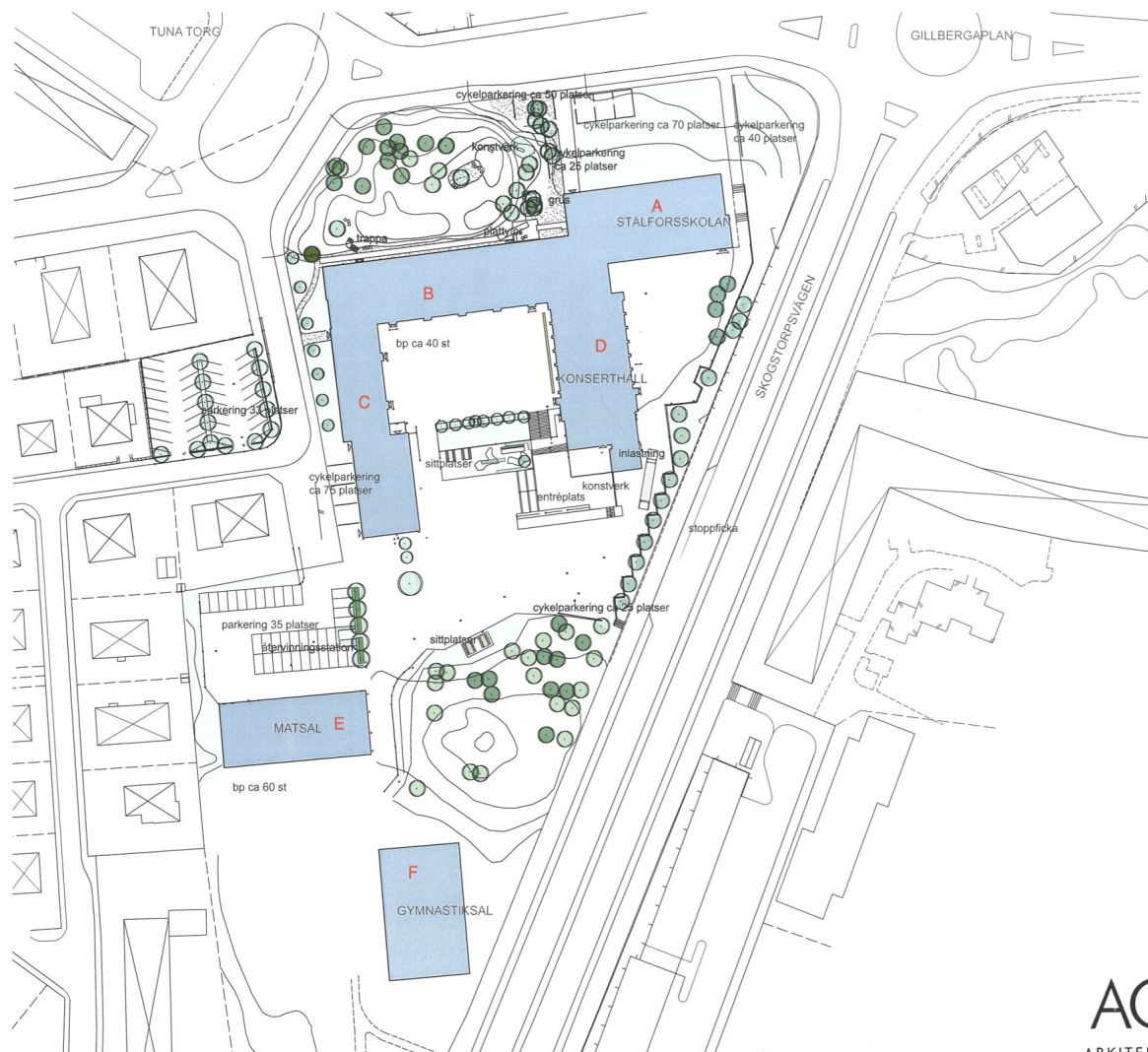

Bild 1: Situationsplan, skala 1:1000, AQ arkitekter

2. Undersökningen

I det här kapitlet besvaras i första hand studiens andra frågeställning: Hur kan Stålforssskolan beskrivas i ett bebyggelsehistoriskt perspektiv? Kapitlet är uppdelat i tre avsnitt som redovisar byggnaden idag, tillkomsten av Stålforssskolan och ombyggnationer.

2.1 Byggnaden idag

2.1.1 Aktuell basfakta

Eskilstuna kommun ligger i södra Mälardalen ca 100 km sydväst om Stockholm och har ca 100 000 invånare (Eskilstuna Kommun, befolkningsmängd, 2015). Orter som ligger nära är Västerås, Arboga och Strängnäs.

Stålforssskolan ligger i kvarteret Taxen, ägs av Eskilstuna Kommun och förvaltas av Eskilstuna Kommunfastigheter AB. Skolanläggningen ligger i Eskilstunas centrala delar, på Gillbergaplan intill Gillbergarondellen, se bild 1 och bild 17, bilagan. Adressen är Gillbergavägen 5. Den hårt trafikerade Skogstorpsvägen finns på Stålforssskolans östra sida och Gillbergavägen norr om skolan. Relativt höga bostadshus är belägna bortom dessa två vägar. På Stålforssskolans västra sida går Svengrensvägen som är en mindre trafikerad väg.

Söder och väster om skolanläggningen finns villa-, och lägre bostadsbebyggelse. Skolan ritades av Henry Larsson, Klemmings arkitektkontor AB, och uppfördes 1961-1964 (Bergström, Berggrén & Nyström, 2002, s. 162). Byggnaderna värms upp av fjärrvärme och har mekanisk från- och tilluft (Informant 5).

Eskilstuna stad, där Stålforssskolans område ingår, är av Länsstyrelsen Södermanlands län utsett till Riksintresse med motiveringen: ”Smides-, manufaktur- och industristad som speglar många olika utvecklingssteg och sociala förhållanden från medeltid och 1600-talet fram till tiden efter 1950” (Länsstyrelsen, 2015).

Stålforssskolan är en grundskola med 765 elever i årskurs 7-9. Skolan har 108 anställda, varav 85 är lärare (Eskilstuna kommun, Stålforssskolan, 2015). Stålforssskolan har fyra arbetslag, varav tre med olika profiler. Dessa är fotbollsklasser (6 klasser), handbollsklasser (6 klasser) och musikklasser (8 klasser). Utöver de senast uppräknade arbetslagen finns ett som inte har någon särskild profil (6 klasser) samt internationella klasser där två grupper nyinflyttade elever får sin första skolgång i Sverige.

Eskilstuna Musikskola som är Sveriges äldsta musikskola har sedan ca 15 år tillbaka sina lokaler på Stålforssskolan. De 42 lärarna undervisar ca 1800 elever varje vecka (Eskilstuna kommun, Musikskolan, 2015). Undervisningen sker dock inte enbart på Stålforssskolan utan även på övriga grundskolor under skoltid i den mån det fungerar.

Eskilstuna Konserthall används flitigt som konsertlokal av olika arrangörer som t.ex. Eskilstuna Jazzklubb, Sörmlands Musik & Teater och Eskilstuna Symfoniorkester (Eskilstuna Kommun, Konserthallen, 2015).

Bild 2: Vy från skolmatsalen mot skolgård, konserthallen, hus B och C

2.1.2 Beskrivning av skolområdet

Stålförsskolan är belägen på en kuperad tomt och omgärdas i öster av betongmurar utmed Skogstorpsvägen, se bild 1 och bild 17, bilagan. Mot Gillbergavägen markeras skolans tomt av ett lågt staket av svarta järnkedjor fästa på låga granitpelare. Två mindre kuperade grönområden med blandskog finns på tomten. Ett mellan gymnastikbyggnaden (hus F) och skolgården och ett på tomtens nordvästra hörn. Ett flertal tallar nära huvudbyggnaden växer upp ur den annars asfalterade skolgården. Skolgården används delvis som parkeringsplats. Några flyttbara bänkar, två fasta sittanordningar, en grusad inhägnad liten plan och en utomhusscen finns på gården. Skolgården närmast ingångarna i hus B utgör en övre skolgård med anledning av den högre topografin än resten av gården. En bollplan med betonggradäng för åskådare finns mellan gymnastikbyggnaden och skolmatsalen (hus E). På tomtens nordöstra hörn breder en stor sluttande gräsplan ut sig. Intill gräsmattan finns en låg lång kullerstenstrappa med ett vitt rundat järnräcke vid en sida som leder till skolans huvudentré.

Tomtens ungefärliga högsta och från vägen mest synligaste punkt förstärks av anläggningens högbyggnad (hus A, se omslagsbild). Konserthallen (hus D), se bild 20, bilagan, hus B och hus C är sammankopplade med hus A och bildar huvudbyggnaden, se bild 2. Hus C och hus D är placerade i vinkel mot hus B och bildar på så sätt en omgärdad skolgård.

Gymnastikbyggnaden (hus F), se bild 3, och skolmatsalen (hus E), se bild 15, är fristående byggnader på tomtens södra del.

Konstverket, ”Rasande balans”, gjord i lättmetall av Arne Jones (1914-1976) 1967, reser sig på bergsplatån på anläggningens norra del. Konstverket skänktes till skolan av SSU vid dess 50-års jubileum (Stålförsskolan, utställningsmaterial). Över huvudentrén finns ytterligare ett konstverk i rostfritt stål, ”Stålforsen”, gjord 1964 av Allan Ebeling (1897-1975), föreställande figurer och musikinstrument, se bild 7. Konstverket ger genom vad det föreställer information om en av skolbyggnadens funktioner, som konsertlokal, och även att denna ingång leder till konserthallen. Allan Ebeling har gjort flera betydande konstverk i Eskilstunatrakten, bl.a. ”Tors bockar” och ”Järnhantverk och jordbruk” i Torshälla (Palmqvist, 1979). Ytterligare en huvudingång finns till konserthallen. Denna är från skolgården och markeras av skylten ”Konserthallen”, se bild 16.

Bild 3: Gymnastikbyggnaden

2.1.3 Beskrivning av skolbyggnadernas exteriör

Skolbyggnaderna består av kubformade huskroppar som hänger ihop med varandra, alternativt är fristående byggnader. De är asymmetriskt placerade i förhållande till varann. De fristående byggnaderna, gymnastiksalen och skolmatsalen, ligger topografiskt lägre än huvudbyggnaden, på anläggningens södra del. Huvudbyggnaden består av konserthallen (hus D) se bild 20, bilagan, den fem våningar höga högbyggnaden innehållande bl.a. klassrum, expedition och NO-salen (hus A), den långa låga korridoren, bibliotek, uppehållsrum, klassrum och lärarum m.m.(hus B) samt musikskolans lektionssalar, slöjdsalar, hemkunskapssalar, och bildsal (hus C, 2 våningar).

Byggnadskropparna reser sig ur en grå, på vissa ställen ljusblå, sockel som på A-husets nordöstra fasad övergår i ett ca 1,5 meter högt målat kritvitt parti. I övrigt är byggnadernas fasader i beigevit puts. Huvudbyggnadens fasader bryts då och då av med hela glasade partier som utgör skolans trapphus. Dessa är lägre i höjd än putsfasaden och ger taket en spännande siluett. Taket är plant med en något sluttande vinkel och klätt med takpapp. På flera ställen sluttar taket inåt, s.k. motfallstak, t.ex. på A-huset och B-huset. På alla tak finns beklädda lådor som innehåller ventilation. På konserthallens tak har ventilationens beklädnad en rundad form.

Gymnastikbyggnadens övre vita kubformade kropp är större än byggnadens nedre del som består av profilerad betong i en blågrå nyans. Skolmatsalen har ett kraftigt skärmtak över ingångarna på byggnadens hela östra sida. Skolmatsalen har mist lite av sin enkla kubform p.g.a. en senare utskjutande tillbyggnad åt söder. Konserthallen har på långsidorna stora inskjutande nischer som är målade i en ljusblå nyans. Kvadratiska fönster i glasbetong i lodrät linje finns i dessa nischer. B-husets långsida mot skolgården består till största delen av glasväggar och har ett långt inbyggt skärmtak över ingångarna. Detaljer på byggnadernas

fasader i form av fönsteromfattningar och entrédörrar är i stål/plåt i mörkgrå/blå/turkosa nyanser och från olika tidsepoker. De fönsteromfattningar som är i profilerad stål och vars omgärdade plåt är i blå nyans bedöms vara äldst. De fönsteromfattningar som är i stål utan profilering och med en plåt i turkosaktig nyans är nyare. A-husets mörkgråa fönsterplåt nedanför de rektangulära fönsterna bedöms vara relativt nya. Fönster är övervägande i formen av stående rektanglar. En del kvadrater förekommer också, t.ex. på gymnastiksalen och B-husets övre våningar.

Bild 4: Biblioteket och korridor hus B

2.1.4 Beskrivning av skolbyggnadernas interiör

De många stora glasade partier som Stålforskskolan har skänker lokalerna ett naturligt dagsljus. I de utrymmen som saknar detta finns elektrisk belysning. Skolbyggnadens interiör utger sig tydligast för att vara en produkt av 2000-talet. Väggartier med kakelplattor i färger som t.ex. senapsgul vid biblioteket i hus B, se bild 4, mörkblått i källarvåningen i hus A, grön och röd i hus A:s olika våningsplan, blir en markör för skolans funktioner och arbetslagens uppdelning. Elevernas skåp är även de i olika färger. Klassrums-, och toalettdörrar är gråa och väggar målade i ljusa färger. På vissa väggar har elever fått måla konstverk direkt på väggen, t.ex. föreställande ”Tom & Jerry”. Klassrummets väggar är vitmålade, golven har en grå plastmatta och skolmöblerna har ett utseende som liknar ljust trä med gråa ben. I vissa klassrum finns äldre träskåp som innehåller skolmaterial m.m.

Något som interiört vittnar om skolbyggnadens ursprungstid är bl.a. golven i korridorerna. Dessa är i ”Crestaline med fris på båda sidorna”, en yta som utgörs av marmorstavar som bildar rektanglar och som innehåller naturligt formade ”marmorbitar”, se bild 4. Bakgrunden är cementmosaik. Partierna med ”marmorbitar” varvas med partier med enbart cementmosaik.

På golvet mitt i konserthallens foajé finns en cirkel som bryter av rektanglarna, se bild 9. I denna utgör bakgrunden istället en vit nyans och de naturligt formade bitarna är i en mörk grå/blå nyans. Liknande mindre cirklar finns t.ex. i hus B. Trapphusens golv består av cementmosaik. Några dörrar finns också bevarade från nybyggnadstiden, bl.a. portalen inomhus in till gymnastikhallen som är gjord av teakträ med glasade smala partier, några förrådsdörrar klädda i målad linoleum i gymnastikbyggnaden samt en mörk trädörr till ett källarutrymme på gymnastikbyggnadens södra gavel.

I konserthallens foajé finns ytterligare ett konstverk, ”Harpolek”, av Lennart Rodhe (Stålforssskolan, utställningsmaterial). Konstverket utgör väggen, i formatet 13,5 m x 2,5 m, mellan de två entréerna från foajén in till konserthallen. ”Harpolek” är gjord i blåstrad skiffer och installerades i samband med skolans nybyggnad. Tekniken, att blåstra i skiffer, var enligt konstnären då ny och Eskilstuna Stålforssskolan var därmed ”den första plats som begåvats med ett konstverk utarbetat i tekniken”. Konstnärens avsikt var att verket skulle belysas med spotlights och främst tjäna som bakgrund till en festlig kvällspublik men även som estetisk njutning för skolans elever. En möbelgrupp i färg var tänkt att placeras intill konstverket.

I konserthallen finns platser för 494 personer (Eskilstuna Kommun, Konserthallen, 2015). I scenfonden syns orgelfasaden. Aulans nerfällbara stolar/fätöljer är i ljust trä och har en blå klädsel. Golvet som stolarna sitter fast i stiger i höjd ju längre man kommer från scenen. Scenen är stor och har en grå plasmatta. Sänkbara gradänger finns på scenen. Svarta eller mörkblå draperier går att använda för att dölja scenen. Väggarna pryds av en panel av ljust träslag, golvet har en plasmatta och taket är i betong.

Bild 5: Korridor och trapphus i hus A

2.1.5 Rumslig iakttagelse

Känslan att befinna sig både i byggnaderna och på skolgården kan beskrivas som att vara där mycket händer samtidigt. Detta bl.a. p.g.a. att skolgården samtidigt är parkering. Den hårt trafikerade Skogstorsvägen, en bensinmack, Gillbergarondellen, en järnvägsövergång, affärer, en körskola och bostadshus finns runt omkring skolan och genererar liv och rörelse. Det är en fördel att de nämnda grönområdena har bevarats som balanserar upp och bryter av skolbyggnadernas enkla raka former, dämpar trafikbuller och tillsammans med skolans topografi ger anläggningen ett variationsrikt liv och lugn. De mörka tallstammarna kontrasterar och passar väl ihop med de vita rena fasaderna. Skolområdet markeras av de kraftiga betongmurarna som blir en tydlig gränsdragning.

Inuti byggnaderna sker ett ständigt liv och flöde under vardagarna som det vanligtvis gör i en högstadieskola. Många nationaliteter finns representerade i skolans elever. Trots ombyggnationer, (se avsnitt 2.3.6) i vilka arbetslagstanken skulle utvecklas och bl.a. centralkapphallen byggas bort, finns fortfarande mycket liv och rörelse i hus B:s korridor. I korridoren är väggfasta bänkar placerade utmed glasväggarna och ansluter till uppehållsrummet och konserthallens foajé. I denna korridor går det att ta sig t.ex. från hus C till hus A inomhus och utgör därmed en genomgångsled där människor ständigt passerar. I arbetslagens (ett pedagogiskt förhållningssätt) våningsplan är det något lugnare p.g.a. att färre elever och lärare har ärende till respektive lokaler. Utrymmena är intimare och känns aningen trånga. I de flesta våningsplan finns ursprungliga fönsterrader i trapphusen kvar som ger ljusflöde in i de annars lite dämpade korridorerna, se bild 5. Nackdelar med arbetslagstanken är bl.a. att lärarna inte träffar lärare från andra arbetslag i samma utsträckning som tidigare och att lärarna inte vistas lika mycket i t.ex. hus B:s korridor där stök och bråk kan ske.

Känslan av att mycket pågår samtidigt förstärks i och med att musikskolans lärare och elever håller till i samma lokaler och korridorer som högstadieskolans lärare och elever. Någon korridor är dock enbart musikskolans, vilka är försedda med låsta dörrar som musikskolans elever får kod till.

2.2 Tillkomsten av Stålforsskolan

2.2.1 Namnets ursprung

Namnet Stålfors kan härledas till Lambert. F. Ståhlberg som i mitten av 1800-talet köpte området nordost om Stålforsskolan och lät bygga en knivfabrik och ett ”corps de logi” (Lokalhistoriska sällskapet, 2011, s. 178). Han kallade området för Stålfors och fabriken Stålfors bordsknivfabrik. Fabriken var av hantverksmässigt slag med låga volymer. År 1915 såldes Stålfors bordsknivfabrik till Jernbolaget där L. F. Ståhlberg var delägare. Den idag högtrafikerade bro som ligger vid beskrivet område heter Stålforsbron. Enligt Informant 3 tyckte studierektor Ingmar Söderberg vid tiden då skolan byggdes att Stålforsskolan var ett passande namn p.g.a. den geografiska närheten till den gamla fabriken och Stålforsbron samt p.g.a. kopplingen till Eskilstunas framväxt.

2.2.2 Syfte och funktion

Stålforsskolan byggdes i syfte att utgöra undervisningslokaler för den praktiska realskolan och handelsgymnasiet (Eskilstuna Stadsarkiv (fortsättningsvis ESA), Skolstyrelsens arkiv). Handelsgymnasiet på Stålforsskolan var en tvåårig yrkeslinje som krävde inträdesprov och realskolexamen (Informant 1). År 1966 undervisade lärare på Stålforsskolans

handelsgymnasium i ämnena svenska, engelska, franska, tyska, spanska, redovisning, matematik, rättskunskap, administration, distribution, samhällsekonomi, förvaltning, naturvetenskap, psykologi, geografi, stenografi och gymnastik (ESA, Stålforssskolans arkiv). Den praktiska realskolans utbildning var fyraårig och uppdelad på tre linjer; handelslinjen, maskintekniska linjen och den husliga linjen. Vissa ämnen var gemensamma för alla linjer, som t.ex. modersmål, kristendomsskap, engelska, tyska, franska, historia, gymnastik och teckning. Andra ämnen hörde till linjernas respektive inriktning. På handelslinjen lästes handelslära, bokföring och kontorsgöromål, inköps- och försäljningsteknik, stenografi och geografi med varukännedom. Maskintekniska linjen innehöll fältmätning, industriell ekonomi, kemi, fysik, materiallära, mekanik med hållfasthetslära och verkstadsarbete. På den husliga linjen undervisades hushållsgöromål, hemsjukvård med barnavård och sömnad.

2.2.3 Inledande planeringsprocess

År 1951 togs beslut i Eskilstuna stadsfullmäktige om att inrätta ett handelsgymnasium i stan fr.o.m. läsåret 1951-52 och att detta skulle vara placerat i praktiska mellanskolans lokaler (ESA, Stålforssskolans arkiv). Tillströmningen av elever till den högre utbildningen ledde till att lokalerna så småningom inte räckte till varpå en önskan om en ny skolbyggnad föddes (ESA, Stadsfullmäktiges handlingar). Dessutom ämnade den praktiska realskolan att utöka linjerna med en kemi-teknisk-, och en teleteknisk linje (ESA, Byggnadskommitténs arkiv). Lokalerna för dessa verksamheter planerades övertas av stadens yrkesskolor.

Redan från 1954 finns dokument som redogör för den praktiska realskolans dåvarande lokaler och framtida behov (ESA, Skolstyrelsens arkiv). Planerna verkar vid den tiden dock röra sig om en tillbyggnad. Från 14 juli 1957 finns ett brev från rektor Sven-Erik Eriksson till folkskoleinspektör Pär Skallström som vittnar om att planerna om en nybyggnad av den praktiska realskolan och handelsgymnasium vid den tiden var i gång. ”Betr. praktiska realskolans och handelsgymnasiets lokalbehov vid nybyggnad, så kan jag icke finna annat än att de lokaler, som angivits i den ursprungliga förteckningen behövs. Där är angivet 27 lässalar (klassrum)” (ibid.).

År 1959 tar arbetet med planeringen av nybyggnaden ordentlig fart. Den 24 april fastställde Kungl. Skolöverstyrelsen att lokalbehoven för skolanläggningen under vissa förutsättningar skulle omfatta 5216 m² varav statsbidragsberättigade 4181 m² (ibid.). En omorganisation som den praktiska realskolan stod inför, ev. minskande av den praktiska realskolan eller ev. helt försvinna till förmån för enhetsskolans högstadium, påtalas i denna skrivelse. Rumsystemen skulle enligt Kungl. Skolöverstyrelsen vara för den praktiska realskolan ämnesrum och delade klassrum och för handelsgymnasiet enbart ämnesrum. Noggranna redogörelser gjordes för behovet av utrymme i den tilltänkta skolan, bl.a. för respektive ämne.

Den 22 augusti 1960 skickade Länskolnämnden i Södermanlands län Nyköping en skrivelse angående nybyggnaden där det bl.a. uttrycktes en tveksamhet inför det fem våningar höga skolbyggnaden som planerades. Höjden i sig ansågs vara svårt och otillgängligt. Vidare tyckte nämnden att de traditionella gradängförsedda lärosalarna i vissa fall borde frångås, vilket skulle underlätta och befördra grupparbete. Biologisalarna borde utformas som kombinerad läro-, och laborationssal med plant golv och lärosalarna i fysik och kemi lämpligen med gradäng. Informant 1, som var lärare på skolan fr.o.m. 1967, nämner den gradängförsedda kemisalalen.

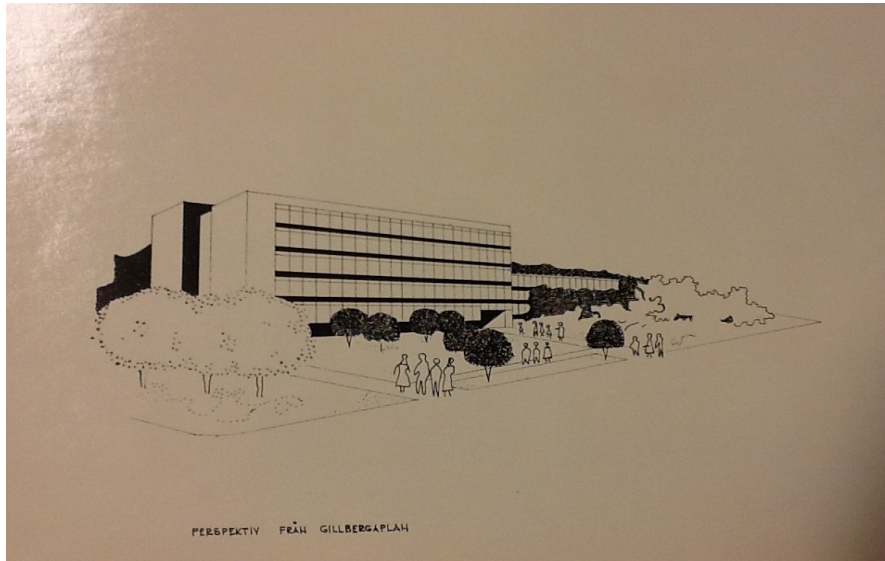

Bild 6: Henry Larsson, Klemmings arkitektkontor AB, arkitektförslag, sept. 1959

2.2.4 Byggnadskommittén och arkitektförslag

Den 26/8 1959 meddelade skolstyrelsen i Eskilstuna stadsfullmäktige bl.a. att nybygget planerades till kvarteret Taxen och att en byggnadskommitté bestående av fem personer, riksdagsman Svante Lundqvist, drätseldirektör Edvin Nyström, ingenjör Arvid E. Jernqvist, ombudsman Oskar Alm, tandläkare fru Stina Fischer och som sekreterare rektor Sven-Erik Eriksson, hade utsetts med uppgift att förbereda ett förslag till uppförande av skolbyggnaden (ESA, Stadsfullmäktiges handlingar). Kommittén skulle bl.a. inledningsvis låta några arkitekter skissa på förslag för planlösningen. Tre förslag från arkitekter/arkitektkontor redovisades hösten 1959; Henry Larsson, Klemmings arkitektkontor, Eskilstuna, Boustedt & Heineman, Skövde, samt Höjer & Ljungquist, Stockholm-Vällingby (ESA, Stålforssskolans arkiv). Kommittén gjorde studieresor till Västertorps försöksgymnasium (högskolebyggnad) och Sollentuna praktiska realskola (treårigsbyggnad) för att få ökad kunskap angående skolbyggnader, vilket skulle förenkla beslutet. Kommittén var dock inte eniga i diskussionen om vilket förslag som ansågs vara bäst. De två förslagen som kommittén valde mellan var Höjer & Ljungqvist och Larssons förslag.

Larssons förslag, se bild 6 och bild 21, bilagan, kategoriserade skolanläggningens utrymmen i effektiva undervisningslokaler, centralkapphall för realskolan och gymnasiet, gymnastiksalar jämte biutrymmen, pannrum, skyddsrum och allmänna förråd, övriga lokaler (uppehållsrum, övningsbutik, scen och loger samt rekvisitaförråd, separat omklädningsrum i gymnastikbyggnaden) (ibid.). Larsson placerade gymnasiets centralkapprum med plats för 750 elever och ämnesrum i bottenvåningen på en högbyggnad (hus A). Vidare placerade arkitekten lärar- och biblioteksavdelning centralt i högbyggnaden samt kemi- och fysiksal i högbyggnadens våning 3 tr. respektive våning 4 tr. Realskolans centralkapprum och klassrum placerades i hus B. Realskolans klassrum planerades med syfte att ha god arbetsbelysning; dagsljus från såväl sydligt, som nordligt väderstreck med huvudljus från norr. I hus C planerade arkitekten bl.a. för övningsbutik, verkstad, vävkammare och skolkök. Arkitekten skriver i sitt PM om anläggningen (ESA, Stålforssskolans arkiv).

Vid upprättandet av föreliggande förslag till rubr. har förslagställarens målsättning i första hand varit att erhålla en ändamålsenlig och ekonomisk skolanläggning samtidigt som – av

arkitektoniska – och innehållsmässiga skäl – en väl avvägd differentiering av anläggningens olika delar eftersträvats.

Byggnaderna har koncentrerats utmed områdets norra del med en accentuerad huvudentré i högbyggnaden mot Gillbergavägen. Skolmåltids- och gymnastiklokalerna har förlagts i friliggande byggnader. Lek- och bollplaner med normerade ytor, förläggs till områdets plana delar. Gårdarnas åtkomlighet vid snöskottning har beaktats. Skissförslaget är upprättat i huvudsaklig överensstämmelse med Kgl. Skolöverstyrelsens behovsprövning. Dock har lokaler för övningsbutik 135 m² samt ett uppehållsrum 260 m² planerats i souterrängvåning. Upphållsrummet med kaffekök som förlagts i samband med allmänhetens utnyttjande av skollokalerna för fritidsverksamhet. I övrigt har anordnats ett avskilt rum i gymnastikbyggnaden avsett för omklädnad vid ishockeyspel m.m. under icke skoltid.

Kommittén uttryckte sig positiva till Larssons förslag men med en viss oro för högbyggnaden (ibid.).

Den inbördes grupperingen av de olika byggnadskropparna är genomförd på ett ur arkitektonisk synpunkt klart och redigt sätt. Ett gott sammanhang har skapats mellan den stora lekgården, bollplanen och de mindre gårdsbildningarna invid byggnaden. Det stora 5-våningshuset kan man nog ställa sig tveksam inför av olika skäl. Även om de vertikala kommunikationerna ske via hiss kan man ej komma ifrån trappspring i stor omfattning. Ur stadsbildningssynpunkt kan sägas att stadsplanen ej förutsatt någon höghusbebyggelse: hushöjden är fastställd till 12 meter vilket motsvarar tre skolhusvåningar.

Det andra förslaget, från arkitektfirman Höjer och Ljungqvist, skriver angående terrängen (ibid.).

Kv. Taxen omfattar ett område i relativt centralt läge med vacker och riklig vegetation. Tomten är kuperad med en större, plan bergsplata och ett mindre höjdparti. Nivåförhållandena ger möjlighet till planering av byggnader med ekonomiska och ur kommunikationssynpunkt effektiva planlösningar samtidigt som en ändamålsenlig och trivsam skolanläggning kan erhållas. Från den högtrafikerade Skogstorpsvägen har man i båda riktningarna skolan snett framåt i blickfånget.

Efter att kommittén låtit stadsarkitekt S. Liljekvist och stadsplanarkitekt S. Tynelius uttala sig i frågan om förslagen tog de beslutet att låta Larssons rita Stålförsskolan. Arkitekten fick månadslönen 6000 kr/mån under 1961 och 1962. Exempel på andra byggnader som Larsson har ritat i Eskilstuna är enligt informant 5 Sundbyholms konferensanläggning och Lagersbergsskolan.

Justeringar gjordes naturligt på ritningarna från 1959. Bl.a. utökades gymnastiksalen så att handboll skulle kunna spelas där. Skolmåltidssalen utökades även den. Planerna var att köket skulle kunna laga till mat för 2000 portioner, även till Fröslundaskolans elever. Justeringar kring aulan, t.ex. utökning i storlek, gjordes likaså då planerna om en konsertsal fastställdes. Planerna på en vaktmästarbostad i skolbyggnaden uteslöts och detaljer som t.ex. skärmtakens material ändrades från plast till koppar. Arkitekten beräknade kostnaden för skolbygget till 5,5 miljoner kr den 15 oktober 1959. Den 18 januari 1961 beräknade arkitekten kostnaderna av nybyggnaden till 10 000 000 kr efter byggnadskommitténs beslutande av utökning av undervisningslokaler, skolmåltidskök, konsertsal och gymnastiksal samt att byggnaderna uppföres och inreds enligt sedvanlig standard (ESA, Stadsfullmäktiges handlingar). Totalkostnaden för Stålförsskolan blev slutligen 12 276 553 kr varav 2 018 460 kr erhöles i statsbidrag (Stålförsskolan, utställningsmaterial).

Bild 7: Huvudentré och konstverket "Stålforsen", relief av Allan Ebeling

2.2.5 Idén om konserthall

Den 28 januari 1960 påtalade ordföranden i byggnadskommittén idén om att aulan förutom funktionen som samlings- och skrivsal även skulle kunna användas som konsertsal för allmänheten (ESA, Byggnadskommitténs arkiv). Han menade att det vid ett nybygge skulle vara naturligt att lösa så många problem som möjligt. Nyström påpekade att avsaknaden av en konsertsal var ett gammalt problem för Eskilstuna, då lilla Sporthallen användes till detta ändamål, vilket ofta kom i konflikt med idrottsevenemang. Enligt Informant 1 användes St: Eskils aula och Teatern också som konsertsal innan Stålforssskolan byggdes. Alm menade att läget för en konsertsal i Stålforssskolans aula var utmärkt (ESA, Byggnadskommitténs arkiv). Nyström sa att merkostnaden inte skulle bli särskilt stor och att ett större statsbidrag då kunde sökas. Arkitekt Larsson ritade en tänkbar lösning med platser för 650 personer.

Aulans planerade funktion som konsertsal medförde bl.a. att musikdirektör John Norrman kom att närvara på flera av byggnadskommitténs möten. Han bidrog bl.a. med att bistå kommittén med offerter angående inköp av ett orgelverk och argumenterade för vikten av vad ett orgelverk skulle innebära för Eskilstunas musikliv och skolans morgonsamlingar, då orgelinköpet tenderade att överstiga budgeten. Norrman ansvarade också för inköp av två flyglar och verkade tillsammans med civilingenjör Owe Brandt, KTH, Stockholm, för den akustiska utformningen av aulan. Norrman och Brandt åkte på studieresa för att studera de akustiska förhållandena i diverse konsertsalar i Köpenhamn 2-4 februari 1961. Ordföranden i kommittén framhöll åsikten att orgelfasaden inte skulle utformas som i en kyrka utan skulle ansluta till salens utformning i övrigt.

Bild 8: Byggnadsarbete hus A 1962

2.2.6 Förarbete och byggstart

Röjnings-, schaktnings-, och sprängningsarbeten gjordes i början av 1961 av firman Mälardalens Byggnads AB efter att firman haft det lägsta anbudet (ESA, Byggnadskommitténs arkiv). Då man upptäckt att den lösa jorden rasade vid grävning för gymnastikhus och skolmältidshus tog man beslutet att gjuta grundplintar och grundmurar på sulor för att slippa dubbelgrävning. Vid en utgrävning som tvingades göras vid gymnastiksalen då verkligheten inte stämde överens med provborringen togs beslutet att göra källarutrymme med grusgolv och en utvändig trappa för en merkostnad på 8000 kr. Sprängning utmed Skogstorpssvägen gjordes och betongmurar göts. Dormling anställdes som trädgårdsarkitekt och Einar Axelsson senare som kontrollant för bygget. Axelsson hade anlåtats som kontrollant vid Lundbyskolan, Eskilstunas senaste skolbygge.

Byggnadsarbetet sattes igång i oktober 1961 (ESA, Stålforssskolans arkiv). Byggstart hade egentligen planerats till 1 juli men entreprenadhandlingar och förarbete med gjutning, dränering etc. hade fördröjts. Beräknad tid för skolanläggningens inflyttning blev då hösten 1963. Då arbetet sattes igång arbetade 15 (10) grovarbetare och 10 (4) träarbetare på plats. Under november och december arbetade 25 (15) grovarbetare och 20 (7) träarbetare. Träarbetare var svårare att anställa än grovarbetare och arbetets något försening menade Mälardalens Byggnads AB berodde på arbetskraftsbrist och att ritningar hade fattats.

Bild 9: Konserthallens foajé och konstverket "Harpolek" av Lennart Rodhe

Bild 10: Interiör konserthallen/aulan 1963

2.2.7 Interiör och inventarier

Hösten 1961 började kommittén att diskutera skolmöbler och andra inventarier. Studiebesök vid Åtvidabergs Industrier AB:s utställning av skolmöbler gjordes (ESA, Stålforskskolans arkiv). Det diskuterades även att ev. åka och titta på Västerås praktiska realskola och Fagersta läroverk som båda var nybyggda. Gumperts skolmaterial, Göteborg, blev leverantör för fysik-, kemi-, biologi- och geografiinstitutionerna medan särskilda detaljer skulle utformas mer ändamålsenligt av arkitekten Larsson och rektor Sven-Erik Eriksson. Mycket av de övriga skolmöblerna beställdes också från Gumperts skolmaterial. Inventarier till skolmåltidskök beställdes från Getinge. Fast gymnastikutrustning från A/B Rantzows Gymnastikmaterial, Hjärnarp. Skåp i verkstäderna beställdes från Pressbolaget i Eskilstuna. Manövertavla för vaktmästarrummet och manöverbord i aulan från firman Sandblom-Stohne.

Byggnadskommittén tillät uppställa en korvkiosk på skolanläggningens tomt, ”de estetiska olägenheterna bedömdes inte bli alltför märkbara med hänsyn till skolbyggnadens storlek” (ibid.). En balkong för en transportabel stjärnkikare beslutades att göras med en merkostnad på 11255 kr.

I utformandet av aulan var många beslut tagna med tanke på akustiken men även till en viss del med hänsyn till kostnaderna. Bl.a. gjordes en ändring som arkitekten förordade angående aulans innerväggar (ibid.). Väggarna kom att göras lodräta istället för lutande vilket förbilligade kostnaden med ca 5700 kr. Aulans innerväggar försågs med ekpanel fanerad med lönn, AB Viklund and Co, Eskilstuna. Innertaket göts i betong. Mattbeläggningen i aulan var linoleummatta med korkunderlägg. 598 st klaffstolsinredningar samt 120 st skrivskivor, 99 365 kr, firma Baltzar Beskows A/B, Stockholm, köptes in till aulan. Stolarnas klädsel var i rött typ nr 27 och stolarna ugnslackerad ljusgrå färg. En hörselslinga installerades i aulan och ett antal hörapparater köptes in. Orgeln som tillverkades av Gebruder Hehmlich, Dresden, Östtyskland, kostade installerad 86 900 kr. Installationen sköts fram till sommaren 1964. Simon Brinks Musikhandel, Eskilstuna, erbjöd förmånligt pris på flyglar för konsertsalen och musiksalen. Norrman rekommenderade en Bechstein-flygel för konsertsalen med ett offererat pris 29 600 kr. Angående rum D206, D207 och D221 skriver arkitekten (ESA, Byggnadsnämndens arkiv).

Alla väggar av betong gjutes mot formskivor. Avslipas, cementfiltas samt sprutas 2 ggr med Drywall strukturfärs. Undertak av putsarmerad sträckmetall. Glasbtg: skulpterad typ Wedge. Ca: 400st varav ca 50st i kulör tillv. Pittsburgh corning corporation, återf. AB Glasbetong, Sthlm. I samtliga glasbtg. fönster anordnas rapid mörkrumsridåer. Dessa utföres helt utbyggda i golv och med sidogejdrar ingjutna i väggarna. Ridåerna manövreras med motor för gruppdrift.

Provmålningar utfördes med underbehandling på betong-, och lättbetongväggar med i och skarvspackling, sprutning och avdraging samt målning två ggr (ESA, Stålforskskolans arkiv). Angående invändig målning gjordes en ändring som skulle medföra kreditering av -20 kr per m². Detta genom att Drywall slätfärg byttes till Bindoplast i torra utrymmen utom i korridorer och trappor.

Golven i undre källaren och plan 0 var i stålglättad betong, väggar i synlig betong och socklar Sebe-socklar. Golv i trapphus i cementmosaik II, golv i korridor ”Crestaline med fris på båda sidor”. De flesta väggar i skolbyggnaden var i synlig betong. I vissa delar av byggnaden förekom även t.ex. lättbetongplank i några korridor och skärmväggar av lamellträ belagt med plastlaminat på några toaletter. Fönsterbänkar var i eternit. I klassrummen fanns linoleumgolv

och träullitplattor förekom i vissa tak. Enligt Informant 1 var skolan i slutet av 1960-talet ny och fräsch och de framträdande färgerna var vitt och grått.

Enligt Informant 3 gick ett ”lämmeltåg” av elever och personal med skolans material och möbler från den praktiska realskolans gamla lokaler till Stålforssskolan i mitten av juni 1963. Skolverksamheten i Stålforssskolan startade hösten 1963. Enligt Silverstolpe (1978) fullbordades Stålforssskolan 1964. Stålforssskolans byggnadsår är enligt Bergström, Berggrén & Nyström (2002, s. 162) 1961-1964.

Bild 11: Fasad mot Gillbergavägen 1964

Bild 12: Fasad mot Skogstorpsvägen 1964

2.2.8 Besiktningens utlåtande

Vid besiktningens utlåtande som skedde 1965 av besiktningens förrättare Einar Axelsson, meddelades att "byggnaderna äro mycket bra. I stort sett har byggnaderna klarat sig mycket bra under garantitiden" (ESA, Stålforssskolans arkiv). Åtgärderna benämndes som små anmärkningar, angående sprickor, läckage och perstorpsskivor som skulle limmas. Vissa sprickbildningar som fanns i utbyggnad filmapparatur i hus D bedömdes troligen som normala krympsprickor men skulle utredas. Generella anmärkningar gällde att dörrstoppar skulle kompletteras, koppelfästen ses över, tätning vid metallpartier ske (det regnade in), öppningsbara korridoröfönster förses med spärranordning, mörkrumsridåer justeras, skydd (räcken) ordnas vid flera öfönster vid trappor, perstorp på toalettöskärmsväggar limmas och öfönsterbeslag främst på gymnastikbyggnaden åtgärdas.

En detaljerad lista anger exakt vad som skulle åtgärdas för varje rum. Dokumentet ger på detta sätt också information, dock inte fullständig utan endast med tanke på åtgärder, angående vilka material som använts i respektive lokal. Några exempel ska återges.

Vid entré och plan skulle mosaik lagas vid marmorskarvar av stav. Läraravdelningen hade en telefonhytt. I fysiksalen fanns eklister vid gradängen och mörkrumsridåer som behövdes justeras. I kemisalen fanns sprickor i lättbetongplank. Fasader hade bl.a. lossad puts, fel i dilationsfog, missfärgning/konstruktionsfel i plåt. I foajén vid aulan fanns en skiffervägg och marmorstavar i mosaikgolv. Det fanns fanér på foajédörrarna som "reste" sig. Den främre böjda väggen i aulan var sprucken. Vid den nedersta stolen till vänster i konserthallen skulle plast lagas. I väggnischen på scenen skulle plastgolvet klistras och svetsas.

Bild 13: Fasad konserthallen och hus B i bakgrunden 1963

2.3 Ombyggnationer

I detta avsnitts lyfts ändringar och ombyggnationer på Stålförsskolan fram. För att få en djupare förståelse och ett sammanhang kring de förändringar som skett ska en politisk och social kontext belysas. Den sociala kontexten beskrivs med hjälp av tidningsurklipp från 1960-, till 2000-talet som finns monterade i Stålförsskolans utställningsmaterial. Dessutom används informanternas berättelser om Stålförsskolan. Den politiska kontexten blir synlig med hjälp av de skolreformer som skedde på nationell nivå samt de organisatoriska beslut som togs specifikt angående Stålförsskolan. Strukturen i detta avsnitt följer en tidskronologisk ordning.

2.3.1 Ämnesrummet följt av ”by-system”

Som tidigare nämnts i avsnitt 2.2.3 byggdes Stålförsskolan för att till största del använda sig av rumsystemet med ämnesrum och centralkapprum. I en tidningsartikel från 1964-65 (Stålförsskolan, utställningsmaterial) framgår att Stålförsskolan jämfört med andra skolor i Eskilstuna var tidiga med detta fenomen och att en elevdebatt kring ämnet hölls med tanke på att systemet i stundande tid skulle komma i bruk på samtliga av landets blivande högstadieskolor. I artikeln menade eleverna att det fanns en hel del problem med ämnesrumssystemet, t.ex. att det blev rörigt i kapphallen och att det var svårt att komma in i bokskåpen. Trots det ville eleverna inte byta ut ämnesrumssystemet mot det traditionella klassrummet.

I Eskilstuna skedde omorganisationen till grundskola 1965 då 900 elever startade 7:de klass (ibid.). I och med det hölls den sista realexamen på Stålförsskolan 1968. En gravvård, 1,20m, utförd i gjuten cement med texten bronsförgylld, restes vid Stålförsskolan: ”Eskilstuna Praktiska realskola f. 1945 d.1968. Till minne av en död skolform”. Den nya ”avdramatiserade” studentexamen innebar bl.a. att den dramatiska muntan på examensdagen var avskaffad. Trots förändringen hölls de gamla examenstraditionerna vid liv, t.ex. i form av studentmössorna och genom att sjunga studentsången.

Andra nämnvärda förändringar och diskussioner som förekom på Stålförsskolan under 1960-talet var ifall eleverna skulle få säga ”Du” till lärarna (Stålförsskolan, utställningsmaterial).

Dåvarande rektor på Stålforssskolan, Ingemar Söderberg, uttalade sig i frågan i en tidningsartikel. Han menade att tilltalsordet inte spelade så stor roll, men att kontakten mellan elever och lärare kanske skulle underlättas genom en du-reform. Lärare Eva Thermell ville däremot absolut inte ha någon du-reform och menade att eleverna skulle förlora respekten till lärarna om den reformen trädde i kraft.

Skol-TV togs vid denna period för första gången i bruk på lärarutbildningen. På Stålforssskolan samlades ett hundratal gymnasielärare för att samtala om nya arbetsformer. Generaldirektören i skolöverstyrelsen Hans Löwbeer menade att det viktiga i den nya skolformen inte så mycket handlade om de nya ämnena och lärarstoffet som den pedagogiska utformningen. Han betonade att eleverna måste ges möjlighet till självständigt arbete som skulle skapa självständiga individer. Förutom att ge eleverna kunskaper skulle de fostras för ett effektivt samhällsliv. Eleverna skulle bli medarbetare och lärarna handledare. Det nya gymnasiet skulle även få femdagarsvecka.

Informant 1 berättar att skolans lärarum på 1960-talet låg på andra våningen i hus A. Lärarummet var uppdelat på två rum; ett stort rum där det var tillåtet att röka och ett mindre, ”änglarummet”, där rökning var otillåtet. På rektorns rum röktes det också. Senare byttes rummen till att rökrummet var ”det lilla” och rökförbud fanns i ”det stora”. Informant 1 menar att de flesta lärarna trots storleken på rummet ändå trängdes i ”det lilla” p.g.a. att de flesta trevliga lärare rökte.

I slutet av 1970-talet intervjuades dåvarande rektor på Stålforssskolan, Bertil Levihn, i Eskilstunas lokaltidning (ibid.). Av artikeln framgår att Levihn menade att stora skolor skapar anonymitet, vantrivsel, mobbning och skadegörelse. Stålforssskolan hade då 800 elever och rektorn menade att skolor för över 500 elever inte borde få byggas. Vidare ansåg Levihn att ämnesrummen skulle slopas och eleverna få s.k. hemrum, vilket förklaras som en ny skolterm för det gamla hederliga klassrummet. Hans dröm var att skapa mindre enheter i Stålforssskolan, men en medvetenhet om att detta skulle kräva större lokaler. En egen ingång för varje årskurs hade redan diskuterats bland lärarna samt att avdela vissa lärare för en årskurs. Rektorn önskade också mer elevinflytande och hade bl.a. låtit eleverna få måla en del utrymmen själva.

Något år senare fortsatte diskussionen om en ev. omorganisation angående ämnesrum (ibid.). Främsta orsak verkar vara att man ville minska den vandalisering som förekom på skolan. Tanken var att sex klasser skulle bilda en ”by” och finnas kring en uppgång. Det skulle även försöka ordnas så att en toalett i varje uppgång fanns. Det som möjliggjorde denna förändring var att gymnasieskolan flyttade ur Stålforssskolan 1980. Elevantalet minskade på så sätt med ca 300 elever och lokaler frigjordes. Läsåret 1980/81 testades ”by-systemet” och Stålforssskolan var då en av de första högstadieskolor i Eskilstuna som återgick till hemklassrum. En skriftlig utvärdering gjordes av elever och lärare i slutet av året, i vilken systemet till största del lovordades. Några fördelar som lyftes fram var att ”man hörde hemma någonstans”, ”det var närmare till allting”, ”lättare att ordna saker när man inte var så många och att det blev mindre klyftor mellan årskurserna”. Nackdelar som framkom var att det var lätt att isolera sig i en by, att systemet inte fungerade fullt ut eftersom specialämnen som t.ex. slöjd och bild ändå kräver ämnesrum och att skadegörelsen det året hade ökat. Det sistnämnda sas bero på att gymnasieeleverna hade försvunnit vilket gjorde att högstadieeleverna inte hade några äldre att ha respekt för längre.

2.3.2 Ett första förslag till ombyggnad

I samband med gymnasieskolans utflyttning ur Stålforssskolan diskuterades förutom den nämnda omorganisationen ("by-systemet") en ombyggnad av skolan (ESA, Centrala byggnadskontorets arkiv). I mars 1979 samlades en projektgrupp för att lista de behov som fanns inför en ombyggnad av Stålforssskolan. Behoven var många och rörde till stor del nya tekniska krav som t.ex. uttag för TV, högtalare och anslutning från datorrum men även annat som t.ex. vattenkastare på alla gårdar. I Eskilstuna Skolstyrelsens beslut från 1/10 1979 benämns ombyggnationen som "modernisering av Stålforssskolan och ombyggnad till 7-parallellig högstadieskola". Tekniska krav redovisades, hissar planerades byggas om för handikappanpassning i hus A och C, en ny hemkunskapssal i hus C och ny belysning. En kostnadsbedömning för nybyggnadsstandard på hela anläggningen uppgavs till 18 miljoner kr. Generalplanen skulle utarbetas. Den artonde december 1979 utfärdades ritningar av arkitekt Henry Larsson, Klemming Arkitektkontor AB, samma arkitekt som ritat Stålforssskolan. Ritningarna rörde hus A. Av någon anledning stannade projektet av, men upptogs i någon form igen fr.o.m. 1987. Innan dess gjordes en mindre ombyggnad på Stålforssskolan. Ombyggnaden gällde RWC på plan 2, hus B. Arbetet påbörjades v. 32 1984 och omfattade bl.a. rivning av väggar, flyttning av skåp, målning i RWC + städrum och nya väggar.

År 1989 skrevs en tidningsartikel om Stålforssskolans "nedslitna lokaler" (Stålforssskolan, utställningsmaterial). Lärare och elever intervjuades bl.a. angående trasiga stolar och bänkar, nedslitna lokaler med hål i taket, repiga golv, kladdiga väggar, bara väggar och dunkla korridorer. Det talades om att hyresvärden inte lade ner någon möda på reparationer eller att göra lokalerna trevligare. Vidare att läromedel och bild-, och filmprojektorerna knappt fungerade och att de 60-talet lärare på skolan fick samsas kring ett gemensamt arbetsrum med två skrivmaskiner och en telefon. Utredningen som hade gjorts då skolan skulle göras om till högstadieskola nämndes men att det efter det inte hade hänt någonting. Stålforssskolans elevråd skrev dock en insändare som svar på denna artikel där de menade att "Stålforssskolan duger trots allt". Elevrådet lyfte fram fördelar som bra personal, kafeteria, uppehållsrum, stor skolkör, kabaréer och att alla elever hade ett varsitt skåp.

2.3.3 Handikappanpassning hus A och C, ombyggnad hus E

Den elfte april 1988 hölls ett möte angående översyn av Stålforssskolans lokalbehov (ESA, Tekniska Servicenämnden). Det som diskuterades rörde bl.a. att skolhälsan låg för avsides (i gymnastikbyggnaden), det stora centralkapprum var nu bl.a. objekt för snöbollskastning och behövde omdisponeras och göras trevligare samt att arbetsrum för lärarpersonalen var för dåligt utrustade. En annan anledning till ombyggnationen var att en rullstolsburen elev, som vid den tidpunkten gick på en annan skola men som om några år planerades finnas på Stålforssskolan, skulle kunna ha rätt till samma undervisning som övriga elever. Förslaget blev att Fastighetskontoret skulle utarbeta ett förslag och att Klemmings arkitektkontor AB:s förslag från i början av 1980-talet ev. skulle aktualiseras. Fastighetskontoret genomförde en förstudie 30 maj 1989 som reviderades 21 september 1989. Slutbesiktning på ombyggnationen hölls 15 och 19 mars 1991 och omfattade handikappanpassning i hus A och C, ombyggnad av kök och ventilation i hus E, samt ombyggnad av ventilation i hus A, D och F. I ombyggnationen av köket i Stålforssskolan behövdes täta skyddskläder i arbetet p.g.a. av att stora mängder asbest fanns i kakelfogarna (Stålforssskolans utställningsmaterial).

2.3.4 Besiktning av takbalkar och installering av inbrottslarm

Den fjortonde september 1989 utförde AB Jacobson & Widmark en okulärbesiktning av Stålförsskolans aulas takbalkar (ESA, Centrala byggnadskommitténs arkiv). Av besiktningen framkom att den bärande konstruktionen utgörs av platsgjutna betongbalkar som bärs upp av platsgjutna pelare. Sex av takbalkarna utsattes för ökad lastyta vilket hade kompenseras med högre balkhöjd. En analys av sprickbildning gjordes i besiktningen där egentygnd o snölast menades vara orsak till denna. Skolan rekommenderades att hålla koll på sprickbildningarna, t.ex. genom att föra protokoll på snölast.

I en tidningsartikel (troligen från hösten 1989) talas det om att skolkning, vandalisering och mobbing varit ett problem på Stålförsskolan, särskilt under den senaste våren (Stålförsskolan, utställningsmaterial). Orsaken till problemen menades bl.a. bero på att skolan var en ”skolskjutsskola”. Detta innebär att det gick många elever på Stålförsskolan från Eskilstunas ytterområden som bussades in. Dessa elever hade tidigare ofta gått i små skolor och fick i den nya miljön många nya lärare och inga egna klassrum. Denna omställning menades kunna vara svår att anpassa sig till vilket ledde till nämnda problem.

Den femte december 1990 beslutade Eskilstuna Kommunstyrelsen att anvisa fastighets-, och inköpsnämnden 380 000 kr ur skaderegleringsfonden för att åtgärda skadegörelse och installera inbrottslarm m.m. vid Stålförsskolan (ESA, Centrala Byggnadskommitténs arkiv). En orsak var bl.a. att antalet vinterstormar och intensiteten av dem väntades öka under 1990-talet. Andra orsaker var att Stålförsskolan under en längre tid hade utsatts för stor skadegörelse, såsom inbrott, vattenskador som följd av att brandposter satts av, anlagd brand i ventilationssystemet osv. Insulanders Elektriska AB utnämndes till generalentreprenör 11/7 1991.

År 1991 gjordes en omläggning av sporthallsgolvet i Stålförsskolans gymnastikbyggnad (ibid.). ByggPaul AB stod för arbetet.

Bild 14: Konserthallen efter ombyggnaden

2.3.5 Ombyggnad av konserthallen

År 1997 genomfördes en ombyggnad av konserthallen, se bild 14 (ESA, Kommunala Musikskolans arkiv). Ombyggnationen föregicks av en lång process diskussioner angående behov m.m. som inleddes redan i mitten av 1980-talet. De behov som beskrevs 1992 var kring ljus- och ljudanläggningar, arbetsmiljö för musiker, scenen med biutrymmen, orgeln samt publikens miljö. En stor fråga rörde akustiken i salen. Konserthallen beskrevs i en rapport från 4/4 1997 rörande akustikfrågor ha en mycket god akustik som man i ombyggnationen inte ville försämrade. Likheten med två andra aulor från ungefär samma tid och som även de hade mycket god akustik påtalades, nämligen Carlforska skolans aula i Västerås och Eklidens skolas aula i Nacka.

Största delen i ombyggnationen rörde ny ljus- och ljudanläggning och nya stolar från Askö Möbler AB, blå klädsel. Konsekvenser av de ingreppen medförde bl.a. ny golvbeläggning, ombyggnad av gradängar och ombyggnad av luft och el i gradängar. Scenen och bakomliggande scenutrymmen byggdes även om, uppsättning av "backdrop" och smärre ombyggnad av orgelläktaren likaså. Angående panelen i salen behölls den ursprungliga, skadade delar kompletterades. Istället för heltäckningsmattan lades linoleummatta in. Ove Hermansson, Kommunfastigheter, Ingvar Lundström, AQ arkitekter och Lars Tull, musikskolans rektor, var tre viktiga namn i processen. Informant 5, arkitekten för ombyggnaden, meddelar att förutom akustikfrågan var salens lutning och publikstolarnas placering en uppgift som var lite klurig att lösa. Den nya lösningen skulle mot tidigare

innebära ett fokus på funktionen konsertsal istället för skolaula, vilket innebar inga skrivpulpetrar, bekvämare stolar och mer utrymme mellan stolsraderna.

2.3.6 Ombyggnad hus A, B och C

Kring 2000 påbörjades den ombyggnation som hittills har varit den mest omfattade på Stålförsskolan. På liknande sätt som när skolan byggdes satsade man även denna gång på att lösa flera av Eskilstunas lokalproblem i en byggnad. Precis som tidigare hade lösningen musikaliska förtecken, nu i form av att Eskilstuna Musikskola flyttade hela sin verksamhet till Stålförsskolan. Sammanslagningen innebar att två förvaltningar, Skolförvaltningen och Kultur-, och Fritidsförvaltningen blev inblandade i ombyggnationen. Informant 4, dåvarande rektor på Stålförsskolan, menar att ombyggnationen ekonomiskt sett var möjlig beroende på att Stålförsskolan gick ihop med Eskilstuna Kommunala Musikskolan. Musikskolan gick ifrån sin dåvarande hyra och kunde dela den nya hyran med Stålförsskolan. Ombyggnationen omfattade hus A, B och C. Om- och tillbyggnad av hus D och hus F planerades men blev av ekonomiska skäl aldrig av.

Musikskolans rektor, Lars Tull, och Stålförsskolans rektor, Sten Widerholm, intervjuades 2002 i en artikel angående de ombyggda lokalerna (Stålförsskolans utställningsmaterial). Tull och Widerholm menade att det bara fanns fördelar med musikskolans inflyttning. Att ha båda verksamheterna under samma tak innebar möjligheter för ett nära samarbete, t.ex. genom utnyttjande av samma lokaler under olika tider och genom instrumentklasserna som delvis fick undervisning av musikskolans lärare. Tidigare hade musikskolans verksamhet varit utspridd på olika håll, bl.a. fanns instrumentförrådet på ett ställe, slagverksundervisningen höll till på St: Eskil, expeditionen i samma hus som Barnkulturcentrum och undervisningen skedde i huvudsak på Norrmansskolan. Tull menade att en omorganisation hade skett i och med att de biträdande rektorerna slopats och att det ansvaret istället lagts längre ut i verksamheten, på arbetslaget och arbetslagsledaren. Omorganisationen medförde bl.a. färre kontorsutrymmen, vilket innebar att expeditionen på Stålförsskolan kunde delas med grundskolan.

Informant 4 berättar att hälften av lärare och elever på Stålförsskolan flyttade till Odlarskolan när första etappen av ombyggnationen påbörjades. Ombyggnationen genomfördes p.g.a. allmänt slitage på lokalerna och att man ville utveckla arbetslagsuppdelningen. Ombyggnationen möjliggjorde införandet av musikklasser, fotboll,- och handbollsprofil. Dessa inriktningar har medfört ett stabilt elevunderlag och elever inte bara från upptagningsområdet.

År 1999/2000 byggdes hus A, etapp 1, helt om (Informant 2). Endast skalet blev kvar. Ombyggnaden innebar bl.a. en verksamhetsanpassning till ett arbetslag per våningsplan. Etapp två, ombyggnad av hus B och C, gjordes 2000/2001. Den omfattade stora förändringar, bl.a. anpassades lokalerna i hus C för att kunna få plats med elevskåpen, som tidigare endast funnits i hus A och B. I hus C byggdes nya slöjdsalar och musiksalar för Eskilstuna Musikskolas verksamhet. Norrmanssalen, en mindre aula, byggdes och ett bibliotek, se bild 4. Tillsammans hade de två etapperna en budget på 65 miljoner kr (Stålförsskolans utställningsmaterial).

I en tidningsartikel från den här tiden går att läsa att skolan efter ombyggnationen exteriört skulle komma att kännas igen men att nästan allt interiört skulle komma att förändras (ibid.).

Ove Hermansson på Kommunfastigheter var projektledare för ombyggnationen och meddelade i artikeln att skolan framförallt hade varit i ett enormt behov av ny teknik, sådant som rör vatten, el och ventilation. 400 m² mer teknik skulle inrymmas i skolan efter ombyggnationen, mycket p.g.a. större krav på inomhusklimatet i offentliga lokaler än när skolan byggdes. Dåvarande studierektor på skolan, Svante Ljungqvist, menade att de i ombyggnationen tog hänsyn till verksamheter, funktioner och arkitektur. Tanken var att skolan efter ombyggnationen skulle bli en mellan- och högstadieskola med barn i åldrarna 10-15 år.

Arkitekten för ombyggnationen var Ingvar Lundström, AQ Arkitekter, som i artikeln menade att mixen av funktioner på skolan – vanlig grundskola på dagarna, musikskola på dag- och kvällstid samt konsertsal på kvällar och helger – var en utmaning och inspiration (ibid.). En röd tråd genom ombyggnationen var att skapa en liten skola i den stora. Lösningen var att göra egna hemvister för arbetslagen, som t.ex. kunde möjliggöra grupparbeten över åldersgränserna. Varje våningsplan i A-huset skulle inrymma ett eller två arbetslag. Korridorkänslan skulle byggas bort till förmån för öppna ytor med mycket ljus. Arkitekten talade också om tanken att markera gränsen mellan arbete och vila vilket hade gjorts med hjälp av olika belysning och färgsättning. Lärarsalar och grupprum skulle ha ljusa väggar och textiler, och högt i tak. Pausrummen skulle ha mer varma färger och en dämpad belysning. Nya funktionella möbler för moderna undervisningsmetoder skulle även köpas in.

Arkitekten Lundström hade tidigare gjort ritningar till andra skolor i Eskilstuna, som t.ex. en tillbyggnad på Rekarne-gymnasiet och Skiftingehus (Informant 5). Han beskriver idag projektet med Stålförsskolan som en anpassning för nya verksamheter. De största utmaningarna med uppdraget var att göra om Stålförsskolan till att passa årskurserna 5-7 och 7-9, lokaler för musikskolan och att utveckla arbetslagstanken. Skolan var byggd för praktiska realskolan och handelsgymnasium men skulle nu utgöra lokaler för mycket yngre barn. Anpassning till musikskola innebar behovet av en mindre ensemblesal och undervisningsrum med akustiska krav, vilket medförde ett samarbete med en ljudkonsult. Utveckling av arbetslagstanken innebar bl.a. att den befintliga skolan saknade många arbetsrum. Varje våningsplan skulle ha arbetsrum för lärare, grupprum, toaletter, lektionssalar samt rastutrymmen, vilket t.ex. innebar att antal NO-salar minskades. Ombyggnationen innefattade också byte av allt takpapp, byte av alla fönster till härdat skottsäkert glas i två etapper kring 2008 och installation av ventilationsanläggningar. Informant 5 menar att målet i installationen var att lösa kanalsystem, akustikabsorbenter m.m. utan att förstöra allt för mycket av det arkitektoniska värdet. Detta löstes bl.a. genom sänkt takhöjd.

2.3.7 Förslaget som aldrig blev av

I november 1999 beslutades att ombyggnad av hus F utgick. Den tjugotredje mars 2000 föreslogs programhandling för hus D. Ett förslag på om- och tillbyggnad av konserthallen utarbetades 20/8 2002 av AQ-arkitekter, se bild 18, bilagan. Förslaget innehöll en tillbyggnad på fasadens södra sida på 450 m² och en ombyggnad på 600 m² med beräknad kostnad 17 470 000 kr. Tillbyggnaden i fem plan innefattande en ny entré där konstverket av skiffer som är placerat i konserthallens foajé var tänkt att flyttas till den nya entrén, övningsrum, ensemblerum/pausrum i anslutning till scenen, ett omklädningsrum för ca 65 personer och en danssal. Ombyggnadsdelen omfattade nya publika områden som biljettlucka, foajé, serveringslokal, garderob och toaletter. Förslaget innehöll även loger och förråd. Av ekonomiska skäl kom förslaget aldrig att bli verklighet. Nya toaletter byggdes dock.

Bild 15: Skolmatsalen om-, och tillbyggnad 2012/2013

2.3.8 De senaste ombyggnaderna

År 2005/2006 genomfördes ombyggnad på gymnastiksalen då läktaren revs och ett skolgym byggdes på platsen (Informant 2). På skolmatsalen genomfördes en om- och tillbyggnad 2012/2013. Utredning gjordes redan 2007 och projektering 2010. Arkitekt var Lars Almstedt, AQ arkitekter. Matsalen byggdes om helt med bl.a. nytt tillagningskök, ventilation, ytskikt invändigt och en tillbyggnad åt söder (ibid.).

År 2014 gjordes två nya utrymningsvägar på gymnastikbyggnaden (ibid.).

Utrymningsvägarna togs ut i fasaden som vetter mot fotbollsplanen. Anledningen var att lösa utrymningen när man har vikkväggen i hallen igenstängd. Kostnaden var ca 300000 kr ex. moms. År 2014/2015 gjordes en ombyggnad av konserthallen (ibid.). Ombyggnaden omfattade en ny entré till konserthallen mot skolgården, se bild 16, och en tillgänglighetsåtgärd med en ny hiss från baksidan ut mot skolgården. Logerna som ligger i källarplan byggdes även om för att bättre anpassas till verksamheten. Kostnaden var ca 10 milj. kr ex. moms.

Utemiljön/skolgården fick några nya parkmöbler monterade, se bild 16, och en utomhusscen göts i kanten av skogsdungen mellan gymnastiksalen och skolgården. Detta skedde 2014/2015 och kostade ca 500000 kr ex. moms (ibid.).

Bild 16: Konserthallens entré från skolgården

2.3.9 Kritik mot ombyggnaderna

Ett antal fördelar har lyfts fram med den stora ombyggnationen. Lokalerna blev fräschare, ny teknik kunde installeras, musikklasser startas och arbetslagstanken utvecklas. Dock har det estetiska och det arkitektoniska värdet inte diskuterats i uppsatsen än. Informant 3 som undervisade på Stålforskskolan mellan åren 1969 och 2007 menar sig vara kritisk till ombyggnationerna ur ett arkitektoniskt perspektiv, men samtidigt delaktig till den. Hon var en av de som tidigare förordat arbetslagstanken; ”samma grupp lärare undervisar samma grupp elever”. Samtidigt påtalade Informant 3 byggnadens arkitektoniska värde och värnade om att t.ex. ursprungliga skåp skulle bevaras. Hon minns att hon i ett tal en gång uttalade sig om skolan på följande vis; ”Det har glatt mig varje dag att vara i ett sådant vackert hus”.

Idag menar Informant 3 att vissa arkitektoniska värden som funnits i byggnaden gått förlorade i och med ombyggnationerna. Det gamla biblioteket, teckningssalen och lärarrummet var rum med vackra proportioner, bl.a. med tanke på ljusinsläpp och att det var högt i tak. Dessa rum försvann i och med ombyggnaden. Centralkapprummet som hade fönsterrader som stora ljusinsläpp på gavlarna fick i ombyggnaden en av fönsterraden borttagen samt att biblioteket byggdes, vilket förminskade utrymmet. Ett annat påpekande rör byggnadens siluett som menas vara helt förändrad p.g.a. ventilationslådors tillkomst. Viss kritik mot färgsättning finns. Enligt Informant 3 har enhetligheten, den arkitektoniska stringensen, gått förlorad av förändringarna. Intrycket av byggnaden är nu ”plottrigt”. Informant 3 menar att det är svårt att lägga till något till ett stilrent hus. Utseendet är på så sätt väldigt känsligt gällande förändringar. Hon förordar att underhålla byggnader framför stora ingrepp.

3. Resultat

3.1 Förståelsen av komplexiteten av Stålförsskolan - teorikoppling

Den teoretisk ansatsen för den här studien belyser Stålförsskolans användarmönster och skildrar en social och politisk kontext.

Vid byggandet av Stålförsskolan ville man lösa flera av Eskilstunas problem i en byggnad. Problemen var för trånga lokaler för den praktiska realskolan och avsaknaden av en konserthall i stadens musikliv. Lösningen, att Stålförsskolans aula också tjänade som konserthall, innebar att ett större ekonomiskt statsbidrag kunde sökas. Aulans utnyttjande av offentligheten var inte unikt för Stålförsskolan, utan något som låg i tiden. Lösningen innebar att Stålförsskolans funktion blev uttalat tudelad. Byggnaden skulle således anpassas och utformas utifrån de olika funktionerna.

Byggnader används av olika människor med skilda syften samtidigt och får på så sätt ett komplext användarmönster (Guggenheim, 2005). Byggnaders komplexitet visar sig även i förhållande till tid och minne och genom människors kopplingar till byggnader. Byggnader kan bära och visa på tidigare betydelse och användning. Eftersom Stålförsskolans funktion var uttalat tudelat innebar detta att skolan användes i skilda syften, t.ex. av konsertbesökare och elever, och att byggnaden fick skilda betydelser för dessa människor. Vid bevarandeåtgärder bör en förståelse finnas kring en byggnads användarmönster (ibid.). Idag framträder ett ännu mer komplext användarmönster på Stålförsskolan jämfört med nybyggnadstiden. Genom Eskilstuna Musikskolas inflyttning i lokalerna vistas även musiklärare, musikskolans elever och deras föräldrar i skolanläggningen. I vissa fall används samma lokaler av de olika grupperna på skilda klockslag. Att dela lokaler och utrustning kan t.ex. innebära att inte alla tar fullt ansvar, vilket kan få negativa följder (Informant 6).

På liknande sätt som konserthallen vid nybyggnaden innebar ett ökat ekonomiskt statsbidrag kunde Stålförsskolan genomföra ombyggnationerna tack vare sammanslagningen med Eskilstuna Musikskola och därmed inblandande av två förvaltningar; Skolförvaltningen och Kultur- och Fritidsförvaltningen. Den tudelade funktionen är något som funnits med sedan Stålförsskolans tillkomst och därför känns musikskolans inflyttning inte främmande, även fast musikskolans verksamhet innebär större förändringar än konserthallens verksamhet som förr mestadels var på helger. Stålförsskolan har i och med musikskolans inflyttning utvecklat den musikaliska identiteten, även tack vare instrumentalklasserna.

I en kommunal politiskt kontext kan tänkas att Stålförsskolans avseende musikskolans inflyttning har styrkt sin roll och identitet som ett centra för utbildning och musik. I ett socialt perspektiv, t.ex. angående betydelse för Eskilstunas befolkning, kan även den påtalade sammanslagningen innebära en starkare koppling till musik och objektet ses som ett landmärke för kommunen även tack vare sin strategiska placering och arkitektur.

Angående ombyggnaderna går det tydligt att se att det är funktionen och pedagogiska tankegångar som till största delen har styrts dessa. Allmänt slitage, nya normer för tillgänglighetsanpassning, utrymmesregler, byggmetoder och teknik är andra orsaker. Ombyggnationer som främjar byggnaden som resurs går i en politisk kontext att skönja, t.ex. med tanke på att skolans idrotts- och musikprofil har medfört ett stabilt elevunderlag och att en ombyggnad av konserthallen med ny ljus- och ljudanläggning kan erbjuda konsertverksamhet som svarar upp till moderna behov.

3.2 Stålförsskolan ett sentida exempel av 1930-tals funktionalism – koppling till tidigare forskning

Många av Stålförsskolans arkitektoniska attribut går att härleda till 1930-talets funktionalism, utifrån vad som skrevs under avsnittet tidigare forskning. Designskolan Bauhaus ses som funktionalismens ikonbyggnad och milstolpe p.g.a. byggnadens tunna skal som omsluter stora öppna ytor, skalet bestående av vita osmyckade väggar, fönsterband med tunna fönsterbågar, platta tak i skarpa profiler, armerad betong och asymmetriska byggnadskroppar i olika höjd (Kristenson, 2005, s. 361ff.). De flesta av dessa karaktärsdrag kan ses i Stålförsskolan, alternativt kunde ses i Stålförsskolans byggnadsanläggning då den var nybyggd. Ett tunt skal i armerad betong omgav öppna ytor i form av centralkapphallen, rymliga trapphus och konserthallens foajé. Vita osmyckade putsväggar varvas med fönsterband med tunna fönsterbågar som utgör skolans trapphus. Det platta taket med skarp profil och kubiska asymmetriska byggnadskroppar i olika höjd sammansatta med varandra i huvudbyggnaden eller som de fristående gymnastikbyggnaden och skolmatsalen.

Några av de drag som andas 1930-talsfunktionalism har modifierats eller försvunnit i och med ombyggnationerna. De öppna och ljusa ytorna, som t.ex. centralkapphallen, fick sin form och rymd förändrad till förmån för biblioteket och Norrmanssalen, en mindre konsertsal. Korridorerna har blivit förminskade på flera våningsplan för att ge plats åt grupprum och arbetsrum. Ny teknik som installerats har tvingat takhöjden att sänkas. Rum som innehade stora ljusinsläpp och hög takhöjd, som den gamla teckningssalen, det gamla biblioteket och det gamla lärarrummet försvann i ombyggnationerna. På taket har lådor med ventilationsanläggningar monterats som ger taket ett förändrat utseende. Skolmatsalens tillbyggnad bryter den enkla modernistiska kubformen och den rena osmyckade vita fasaden. Den utgör dock den enda tillbyggnaden på skolanläggningen, om man inte räknar med förslaget med en tillbyggnad på konserthallen som inte blev av. Alla fönsterband finns kvar utom det vid centralkapphallens ena gavel som blivit ensemblesal. Många fönsterbågar med omliggande plåt har bytts ut. I vissa fall till liknande bågar men med en turkos färg på plåten istället för den tidigare mörkblå. I andra fall, som t.ex. vid skolmatsalen och gymnastiksalens övre glasparti, har fönsterglasen fått en annan och bredare storlek.

Något som ytterligare anspelar på 1930-talsfunktionalism är skärmtaket på skolmatsalen och det inbyggda skärmtaket vid hus B:s ingångar. En balkong där en portabel stjärnkikare skulle finnas nämns i arkivhandlingarna och är även det något som kan härledas till funktionalismen. Enligt Kristenson (2005, s. 428) menade Walter Gropius att modernismens arkitekturideal var ”enkel, ändamålsenlig, universell och fantasirik”. Trots att idealet var ändamålsenlighet nämns att det var vanligt att konstnärer engagerades för att bidra till estetisk utformningen av skolan. Så var även fallet för Stålförsskolan som har konstverk av Lennart Rodhe, Arne Jones och Allan Ebeling.

Funktionalismens byggnader kunde inneha rundade former, som t.ex. *Katarina realskolas* rundade gavlar. På denna punkt kan Stålförsskolan inte inställa sig utan indikerar med detta på att vara en produkt från 1960-talet. En stor rundad inklädd ventilationsanläggning finns dock på konserthallens tak, men denna är ett senare tillägg och ett resultat av arkitektens smakfulla lösning på ett oundvikligt problem. Andra drag som indikerar på att skolan byggdes på 1960-talet och inte 1930-talet är storskaligheten, det höga hus A, sluttande tak istället för helt platt och betongmurar runt anläggningen. Dessa påpekanden andas nybrutalism i någon mening.

Enligt Svedborg (1994, s. 130) bestod inflytandet av den danska ”funktionella traditionen” långt upp i 1960-talet, vilket arkitekter som t.ex. Kjell Ödéen, Gunnar Wejke och Klas Anshelm såg till. I avsnittet tidigare forskning nämns exemplet *Kärrtorps gymnasium*, ritat av Kjell Ödéen, invigt 1960, som ett sentida exempel på 30-talsfunktionalism (Kristenson, 2005, s. 409). Det går att hitta flera likheter mellan Kärrtorps gymnasium och Stålförsskolan exteriört; vita putsade fasader med framträdande fönsterpartier, fönsterförsedda trapphus och sluttande platta tak. Mot denna bakgrund kan hävdas att Stålförsskolan kan benämnas som ett sentida exempel av 1930-tals funktionalism.

Stålförsskolan kan även liknas vid en byggnad i Eskilstuna, nämligen Vattenpalatset. Vattenpalatset, se bild 19, bilagan, räknas som Eskilstunas första ”funkis-byggnad” och kanske kan Stålförsskolan i någon mening vara en av Eskilstunas sista ”funkis-byggnader”. Vattenpalatset invigdes 1932 och är ritad av Paul Hedqvist, en av den svenska funktionalismens främsta företrädare (Götzlinger, 2006). Hedqvist är troligen mest känd för att ha ritat en hel rad skolor i Stockholm. Flera likheter med Stålförsskolan kan ses exteriört. Vattenpalatset består likt Stålförsskolan av en stor kubformad byggnadskropp med vit osmyckad putsfasad och stora glasade fönsterpartier med mörkblå plåtomfattning. Taket har en skarp profil; Vattenpalatset platt tak och Stålförsskolan något sluttande.

Trots att Stålförsskolans arkitektoniska drag, enligt avsnittet tidigare forskning, på många sätt går att härledas till en tidigare tidsepok finns också många drag som är tidstypiska, några har redan nämnts. Stålförsskolan är tidstypiskt utformad med tanke på att skolaulor kring 1950-talet ofta anpassades så att offentligheten även kunde nyttja den, t.ex. som konsertsal eller teater. I en rapport angående ljudfrågor vid ombyggnationen av konserthallen pekas Stålförsskolans aula och akustik ut som väldigt lik två andra aulor, som finns i Västerås respektive Nacka (ESA, Kommunala Musikskolans arkiv).

Att bygga skolor med rumsindelningen ämnesrum plus klassrum, eller enbart ämnesrum, var även det något som låg i tiden. Stålförsskolan lyfts fram som en av de första skolorna i Eskilstuna som byggdes med en centralkapphall (Stålförsskolan, utställningsmaterial). Senare var Stålförsskolan en av de första skolorna i Eskilstuna att införa ”by-system” med hemvister, föregångare till arbetslag.

3.3 Kulturhistoriska värden

Stålförsskolans kulturhistoriska värden utgörs av flera specificerade värden, så som det arkitektoniska värdet, identitetsvärde för Eskilstuna och samhällshistoriskt värde. Informant 3 och 5 menar att Stålförsskolan är en av Eskilstunas vackraste byggnader. År 2001 uppmärksammades Stålförsskolan i omröstningen om Sveriges mest omtyckta byggnader och blev vinnare i kategorin ”Bästa nutida byggnad i kommunen” (Stålförsskolan, utställningsmaterial). ”Den ligger fint på höjden och har vackra, raka och enkla linjer. De stora ljusa fasaderna utstrålar självsäkerhet som förhoppningsvis smittar av sig på eleverna. Den smälter in i sin omgivning och är ett stilfullt landmärke” (Bergström, Berggren & Nyström, 2002, s. 162). Byggnaderna har karaktärsdrag som kan härledas till 1930-talets funktionalism, bl.a. p.g.a. de vita osmyckade fasaderna, fönsterbanden, de platta taken och byggnadskropparna i olika höjd.

Arkitekten för ombyggnationen av hus A, B, C ville ”röra huset så lite som möjligt” och därför har exteriören inte fått några extrema förändringar, t.ex. i form av tillbyggnader, med

undantag för skolmatsalen. Förändringar, som ter sig små, som t.ex. byte av fönsterglas och bågar, kan ändå visa sig ha stor betydelse för helheten och det arkitektoniska värdet. Karaktärsdraget stilrent kan snabbt bytas till plottrigt genom ett icke helt perfekt färg-, material-, och utseendemässigt val vid förändringar. Vid en del avseenden har detta skett i och med ombyggnationerna på Stålforssskolan. T.ex. angående byte av många detaljer på fasaden i form av dörrar och fönsteromfattningar, från en mörkblå/grå nyans till en turkos nyans, och byte av fönsterglasens storlek på gymnastikbyggnaden och skolmatsalen. Stålforssskolans karaktäristiska stilrena klocka har bytts ut mot en liten ordinär skolklocka, jämför bild 13 och bild 20, bilagan. Andra exempel i föregående stycken har belysts. Trots detta kan byggnaden anses ha ett påtagligt arkitektoniskt värde med anledning av följande.

Skolanläggningen består av byggnader som utgör en arkitektonisk helhet med anspelning på 1930-talets funktionalism. Byggnadskropparna är utformade i samma formspråk men med individuella karaktärsdrag och detaljer som ger anläggningen en hög arkitektonisk kvalitet. Byggnadens samspel med omgivningen med tanke på den strategiska platsen på en höjd, vid ett trafikstråk där många passerar och relativt centralt i Eskilstuna, gör att den utgör ett landmärke för staden som harmonierar med dess funktion. Byggnaden smälter fint in på den kuperade tomten där arkitekten har arbetat med souterrängvåning och i samarbete med en trädgårdsarkitekt låtit bevara bergsplatån på tomtens nordöstra sida samt ett grönområde mellan huvudbyggnaden och gymnastiksalen. Grönområdena och bergsplatån ger tillsammans med betongmuren en tydlig gräns och en privat inramning för skolans område. De mörka tallarna på skolgården kontrasterar vackert mot de vita osmyckade fasaderna. Att inga tillbyggnader, förutom på skolmatsalen, har utförts bidrar till att det arkitektoniska värdet exteriört har bevarats väl. De flesta storlekar på fönster och omfattningar finns kvar och de vita osmyckade fasaderna är i stort sett bevarade. Golvet i skolans korridorer vittnar interiört om ursprungstiden.

Stålforssskolans funktion som skolbyggnad och konserthall pekar på en viktig del av de kulturhistoriska värdena. Stålforssskolan byggdes i syfte att utgöra skolbyggnad och konserthall och är det fortfarande. Byggnaden har på så sätt under många år bibehållit och stärkt sin identitet som centra för utbildning och musik i Eskilstuna. Informant 4 menar att ombyggnaderna möjliggjorde införandet av profilklasser som har bidragit till att säkra elevunderlaget. Musik- och konsertlivet blomstrar på Stålforssskolan mycket tack vare konserthallens ombyggnad, införandet av instrumentalklasser och Eskilstuna Musikskolas inflyttning. Förutom dessa anledningar går namnet Stålforssskolan att koppla till Eskilstunas historiska framväxt och identitet som industristad. Med dessa anledningar har Stålforssskolan ett identitetsvärde för Eskilstuna.

Till sist lyfts Stålforssskolans samhällshistoriska värde fram. Stålforssskolan kan ses som ett tidstypiskt modernt monument i en industristad med koppling till folkhemmets ambitioner. Folkhemmets bildningsambitioner för befolkningen var stora, vilka medförde ett omfattande byggande av skolor i Sverige, särskilt på 1960-talet. Vid Stålforssskolans nybyggnadstid, strax innan problemen för industrisektorn tilltog, fungerade Eskilstunas näringsliv, som huvudsakligen var inom sektorn industri och hantverk, väldigt väl. Detta avspeglar sig i ambitionerna för byggandet av Stålforssskolan. Folkhemmets moderna tankegångar som bl.a. handlar om ändamålsenlighet angående form och funktion eftersträvades i byggandet av Stålforssskolan och är intressant ur ett samhällshistoriskt perspektiv. Från politiskt håll, byggnadskommittén, kom förslaget att lösa två av Eskilstunas problem i en byggnad, vilket

skulle bli ekonomiskt fördelaktigt. Lösningen, att kombinera skola med allmänhetens nyttjade i form av t.ex. konserthall eller teater, var något som är typiskt för tiden. Ändamålsenlighet var även något som arkitekten för Stålförsskolan eftersträvade och som bl.a. arkitektens PM om anläggningen vittnar om; ”Vid upprättandet av föreliggande förslag till rubr. har förslagsställarens målsättning i första hand varit att erhålla en ändamålsenlig och ekonomisk skolanläggning samtidigt som – av arkitektoniska – och innehållsmässiga skäl – en väl avvägd differentiering av anläggningens olika delar eftersträvats” (ESA, Stålförsskolans arkiv). De nämnda anledningarna ger orsak till att Stålförsskolan kan ses ha ett samhällshistoriskt värde.

3.4 Undersökningens relevans, användbarhet och framtidsperspektiv

Den bebyggelsehistoriska undersökningen om Stålförsskolan har förutom eget utbildningssyfte relevans i några andra avseenden. Med tanke på att den tidigare bebyggelsehistoriska forskningen om skolbyggnader har gjorts i relativt liten skala kan den här studien bidra till att utgöra ett koncentrerat exempel. Stålförsskolan är särskilt intressant i avseendet att arkitekturen av flera anledningar går att härleda till 1930-talets funktionalism trots att den byggdes under början av 1960-talet. Samma företeelse nämns i exemplet *Kärrtorps gymnasium* under avsnittet tidigare forskning (Kristenson, 2005, s. 409). Studien kan vara till intresse och användning för förvaltare, yrkesverksamma inom Stadsbyggnadsförvaltningen, Kultur- och Fritidsförvaltningen m.fl., bl.a. som kunskapsunderlag inför framtida underhåll och ombyggnationer. Undersökningen har redan nu haft ett visat intresse från allmänheten som bett att få ta del av studien. Detta troligen p.g.a. att Stålförsskolan har betydelse för en stor del av Eskilstunas befolkning.

I ett framtidsperspektiv kan en upprepning av denna sorts studie behövas göra för att uppdatera informationen om byggnadernas förändring, funktion etc. Data om de senaste ombyggnaderna kommer i den här studien t.ex. från en sekundärkälla, p.g.a. att de aktuella dokumenten ännu inte arkiverats. En noggrannare studie då dessa dokument finns att tillgå i arkiv kan vara att föreslå. En fördjupning angående Stålförsskolans betydelse utifrån användningen hade varit intressant att utföra i intervjuform bland de användargrupper som vistas i lokalerna. Detta för att öka förståelsen kring Stålförsskolans betydelse och användning som krävs i vård- och åtgärdsprocesser. Slutligen föreslås en noggrann vård- och underhållsplan i syfte att bevara Stålförsskolans kulturhistoriska värden.

4. Sammanfattning

Den här uppsatsen beskriver Stålförsskolan, Eskilstuna, ur ett bebyggelsehistoriskt perspektiv. Det görs med hjälp av fyra frågeställningar; *Vilka är de bebyggelsehistoriska instrumenten och vilken information ger de?*, *Hur kan Stålförsskolan beskrivas ur ett bebyggelsehistoriskt perspektiv?*, *Hur kan Stålförsskolans bebyggelsehistoria beskrivas i en social respektive politisk kontext?* samt *Vilket är Stålförsskolans kulturhistoriska värde?*

Beskrivningen av Stålförsskolan görs utifrån tre källmaterial; arkiv, intervjuer och undersökning av byggnaden. Genom att söka i Eskilstuna Stadsarkivs handlingar rörande Stålförsskolan, intervjua människor som har olika kopplingar till Stålförsskolan samt med okulär besiktning undersöka byggnaden, har skilda data inhämtats med syfte att ge en fördjupad och så korrekt historieskildring som möjligt. Den teoretiska ansatsen beskrivs som deduktiv p.g.a. att undersökningens olika avsnitt; formulering av frågeställningar, formulering av intervjufrågor etc., formas ur teorin att byggnaden i undersökningen bör sättas i skilda kontexter; politisk, social och rumslig, samt vikten av att få en förståelse av byggnadens användarmönster. I avsnittet tidigare forskning redogörs för skolbyggnaders idé och form från ca 1930 till ca 1980.

Stålförsskolan byggdes med syfte att utgöra lokaler för den praktiska realskolan och handelsgymnasiet. Stålförsskolan ritades av Henry Larsson, Klemmings arkitektkontor AB. Första förslaget på ritning är daterat september 1959. Byggnadsåren var 1961-1964. Hösten 1963 startade verksamheten på Stålförsskolan.

Stålförsskolans tomt är kuperad och består av en bergsplatå, några grönområden med främst tallar, skolgård med parkeringsplats, fotbollsplan samt byggnadskroppar. Huvudbyggnaden består av högbyggnaden; expedition, undervisningssalar m.m., (hus A), konserthallen (hus D), en lägre byggnad med lång korridor, bibliotek, undervisningssalar (hus B) samt musikskolans korridorer, hemkunskap och slöjdsalar (hus C). Skolmatsalen (hus E) och gymnastiksalen (hus F) är fristående byggnader på tomtens södra del. Byggnadskropparna är asymmetriskt placerade i förhållande till varann, i stor skala och i olika höjd. Fasaderna är vita och osmyckade och bryts då och då av med fönsterband, skolans trapphus. Detaljer i form av dörrar, socklar, nischer och fönsteromfattningar är i blå/grå/turkosa nyanser och från olika tidsepoker. Taken är platta, sluttande och klädda med takpapp. Takets ursprungliga skarpa och enkla siluett bryts av något p.g.a. lådor för ventilation m.m.

Till följd av ett nationellt beslut avskaffades den praktiska realskolan på Stålförsskolan i slutet av 1960-talet till förmån för grundskolan. År 1980 flyttade gymnasieavdelningen från Stålförsskolan. Till en början, i samband med gymnasiets flytt, fanns planer på en ombyggnad för att anpassa skolans lokaler för det nya behovet, men dessa sköts upp. Skadegörelse och nya pedagogiska tankegångar ledde till införandet av s.k. byar (hemvister), föregångare till arbetslag, i vilket idén var att samma grupp lärare skulle undervisa samma grupp elever. Syftet var att motverka anonymiseringen bland elever och lärare, som förhoppningsvis skulle bidra positivt till undervisningen och trivseln samt motverka skadegörelsen. Hemvisttanken, eller arbetslagstanken som det senare kallades, kunde utvecklas i och med ombyggnationer som skedde i början av 2000-talet.

Innan dessa ombyggnader hade en handikappanpassning av hus A och hus C samt ombyggnad av hus E skett i slutet av 1980-talet/början av 1990-talet. Konserthallen byggdes om 1997 med byte av stolar, ny ljus- och ljudanläggning och ombyggnad av scenen.

Ombyggnationerna av hus A, B och C, i början av 2000-talet, skedde med orsak av allmänt slitage och installation av modern teknik, men främst p.g.a. verksamhetsanpassning. Varje våningsplan i hus A skulle t.ex. utgöra ett arbetslag bestående av grupprum, klassrum, pausrum och arbetsrum för lärarna. Lokalerna skulle även anpassas till musikskolans verksamhet som Stålförsskolan i samband med ombyggnaderna slogs ihop med.

Sammanslagningen möjliggjorde finansieringen av ombyggnaderna och även att ett samarbete mellan Stålförsskolans högstadieskola och musikskolan kunde ske. Detta bl.a. med införandet av de s.k. instrumentklasserna. Under de senaste åren har bl.a. en total ombyggnad av skolmatsalen gjorts och en ny entré till konserthallen. Tillgänglighetsanpassning med en ny hiss från skolgården och en ombyggnad av konserthallens loger likaså. På skolgården/utemiljön har en utomhusscen gjutits och nya parkmöbler monterats.

Byggnader används av människor med skilda syften samtidigt, vilket medför att byggnader har komplexa kopplingar till tid och minnen. Byggnader kan på så sätt representera betydelser för människor. Stålförsskolan har från början haft en tudelad funktion som skola och konserthall. Användarmönstret blev ännu mer komplext i och med att Eskilstuna Musikskola flyttade in i byggnaden. Musikskolans elever, lärare och föräldrar, högstadieskolans lärare och elever samt konsertbesökare vistas i Stålförsskolan under samma och olika tider.

Sammanslagningen har bl.a. ekonomiska fördelar. En nackdel är att det fulla ansvaret för lokalerna delas av många, vilket kan ha negativa konsekvenser t.ex. i vård av utrustning och ordningsrutiner. Sammanslagningen med Eskilstuna Musikskola har i en social och politisk kontext inneburit att Stålförsskolans identitet som ett centra för undervisning och musik har stärkts.

Stålförsskolans kulturhistoriska värden utgörs av flera specificerade värden, så som det arkitektoniska värdet, identitetsvärde för Eskilstuna och samhällshistoriskt värde.

Byggnadens arkitektoniska värde innefattar byggnadens samspel med omgivningen och tomtens förutsättningar, det rena, enkla formspråket av hög arkitektonisk kvalitet som kan kopplas till 1930-talets funktionalism och som harmonierar med Stålförsskolans funktion. Byggnaden har ett identitetsvärde för Eskilstuna p.g.a. Stålförsskolan under många år bibehållit och förstärkt sin identitet som skola och konserthall. Det samhällshistoriska värdet visar sig i att Stålförsskolan kan ses som ett tidstypiskt modernt monument i en industristad med koppling till folkhemmets ambitioner.

5. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor:

Informant 1: Håkan Stegler, f.d. lärare på Stålförsskolan, telefonsamtal, 25/3, 2015

Informant 2: Förvaltare, Eskilstuna Kommunfastigheter AB, mejlkontakt, 20/4, 2015

Informant 3: Kristina Linsander, f.d. lärare på Stålförsskolan, möte/intervju, 13/4, 16/4, 2015

Informant 4: Sten Widerholm, f.d. elev och rektor på Stålförsskolan, telefonsamtal, 14/4, 2015

Informant 5: Ingvar Lundström, arkitekt för ombyggnationer av Stålförsskolan, AQ arkitekter AB, möte/intervju, 17/4, 2015

Informant 6: Gunnar Inge, instrumentreparatör/vaktmästare, Eskilstuna Musikskola, möte/intervju, 7/4, 2015

Holmberg, Ingrid, 15/3, 2015, föreläsning, Göteborgs universitet

Holmberg, Ingrid, 24/3, 2015, föreläsning, Göteborgs universitet

Eskilstuna Stadsarkiv, Eskilstuna Stad Kommittéers arkiv, F135, Byggnadskommittén

Eskilstuna Stadsarkiv, Eskilstuna Stad Stålförsskolans arkiv, F5A1 och 2. F5B1.

Eskilstuna Stadsarkiv, Byggnadsnämndens arkiv, J1,93

Eskilstuna Stadsarkiv, Husbyggnadskontorets arkiv, volymnr: 1208, FI, 1208. FI, 1931. FII, 93.

Eskilstuna Stadsarkiv, Centrala Byggnadskommittén, Husbyggnadskontoret, 1971-1983, Eskilstuna kommunala arkiv efter 1971, arkivnr: 132, volymnr: 1208 och 1931.

Eskilstuna Stadsarkiv, Tekniska servicenämnden, Fastighetskontoret, Eskilstuna kommunala arkiv efter 1971, verksamhetsår 1979-1990, arkivnr: 124, volymnr: 185

Eskilstuna Stadsarkiv, Eskilstuna Kommun, Kultur- och fritidsnämnden, Kommunala Musikskolan. Handlingar ang. konserthallen 1983-2010, F9:1

Eskilstuna Stadsarkiv, Stadsfullmäktiges handlingar 1959-1960, Eskilstuna stadsfullmäktige

Tryckta källor:

Bergström, Inger, Berggrén, Inger & Nyström, Louise (2002). *Tyckt om hus*. Karlskrona: Stadsmiljörådet

Guggenheim, Michael (2009). "Building memory: Architecture, networks and users" i *Memory Studies* 2009:2;39, elektronisk resurs. London: SAGE

Götzlinger, Anna (2006). *Se Eskilstuna*. Eskilstuna: Stadsbyggnadsförvaltningen, Eskilstuna kommun

Kristenson, Hjärdis (2005). *Skolhuset: idé och form*. Lund: Signum

Landzelius, Michael, 2002. "Layers of Meaning, Layers of Space: City Strolling and the Museums Gaze" i *The Construction of Built Heritage: a North European perspective on policies, practices and outcomes*. Ashgate: Aldershot

Magnusson, Lars (2010). *Sveriges ekonomiska historia*. [4., uppdaterade och rev. uppl.] Stockholm: Nordstedt

Ohlsson, Bror-Erik, Eriksson, Christer & Magnusson, Ulf (red.) (2001). *Eskilstuna historia [D.3], 1800-talet och 1900-talet*. Eskilstuna: Stadsarkivet

Palmqvist, Carl Eric (red.) (1979). *Eskilstuna*. [Eskilstuna]: Eskilstuna fotoklubb

Thurén, Torsten (2007). *Vetenskapsteori för nybörjare. 2., [omarb.] uppl.*, Stockholm: Liber

Snopptorp, Tunafors, Skogsängen: tre områden i Eskilstuna. (2011). Eskilstuna: Lokalhistoriska sällskapet i norra Södermanland i samarbete med Snopptorps 100-årsfirande villaägareförening

Silverstolpe, Göran M. (1978). *Konst på stan: offentlig konst i Eskilstuna kommun*. Eskilstuna: Kulturförvaltningen

Svedborg, Olle (1994). *Planerarnas århundrade: Europas arkitektur 1900-talet*. 4.uppl. Stockholm: Arkitektur

Eskilstuna Kommun, Musikskolan (2015) hämtad 9 april 2015 från <http://www.eskilstuna.se/sv/Utbildning-och-barnomsorg/Musikskola-2/Om-Eskilstuna-Musikskola/>

Eskilstuna kommun, Stålforssskolan (2015), hämtad 9 april 2015 från <http://eskilstuna.se/stalforssskolan>

Eskilstuna Kommun, Konserthallen (2015) hämtad 9 april 2015 från <http://www.eskilstuna.se/sv/Uppleva-och-gora/Kultur/Scener-och-teater/Konserthallen/>

Eskilstuna Kommun, Befolkningsmängd (2015) hämtad 21 april 2015 från <https://eskilstuna.se/sv/Kommun-och-politik/fakta-om-eskilstuna/Statistik/Statistik-efter-amne/Befolkning/Preliminar-folkmangd/>

Länsstyrelsen (2015) hämtad 14/4 2015 från <http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/planfragor/riksintressen/kulturmiljo/eskilstuna/Pages/eskilstuna.aspx>

6. Illustrationsförteckning

Omslagsbild: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 20/4, 2015

Bild 1: Källa ESA Foto: ESA

Bild 2: Källa Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

Bild 3: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

Bild 4: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

Bild 5: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

Bild 6: Källa ESA Foto: Emma Karp, 14/4, 2015

Bild 7: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Rolf Bergström

Bild 8: Källa: Eskilstuna Stadsarkiv Foto: Bror Öbrink, 1962

Bild 9: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Rolf Bergström

Bild 10: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Teddy Aarni

Bild 11: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Teddy Aarni, 1964

Bild 12: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Teddy Aarni

Bild 13: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Teddy Aarni

Bild 14: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 20/4, 2015

Bild 15: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

Bild 16: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 20/4, 2015

Bild 17: Källa: Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Teddy Aarni

Bild 18: Källa: Eskilstuna Stadsarkiv Foto: Eskilstuna Stadsarkiv, 20/4, 2015

Bild 19: Källa Privat Foto: Emma Karp, 24/4, 2015

Bild 20: Källa: Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

Bild 21: Källa: Eskilstuna Stadsarkiv Foto: Eskilstuna Stadsarkiv, 1/4, 2015

Bilaga

Kompletterande bilder

Bild 17: Flygfoto över Gillbergaplan och Stålförsskolan Källa:
Eskilstuna Stadsmuseum Foto: Teddy Aarni

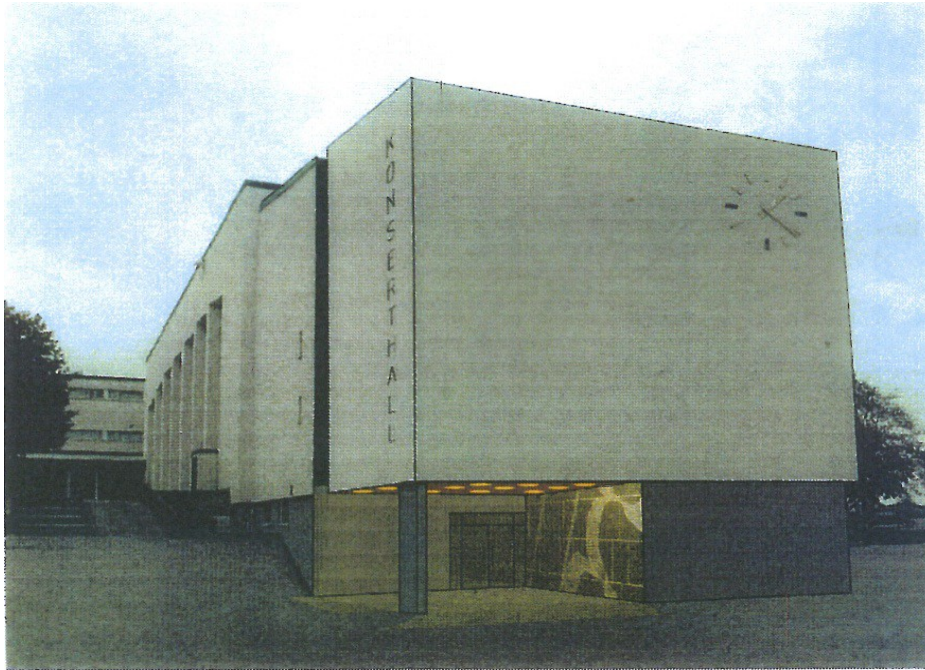

Bild: 18: Förslag på om och tillbyggnad Hus D, AQ Arkitekter 2002 Källa: ESA Foto: ESA

Bild 19: Eskilstuna Vattenpalatset Källa: Privat Foto: Emma Karp, 24/4, 2015

Bild 20: Konserthallen Källa: Privat Foto: Emma Karp, 16/4, 2015

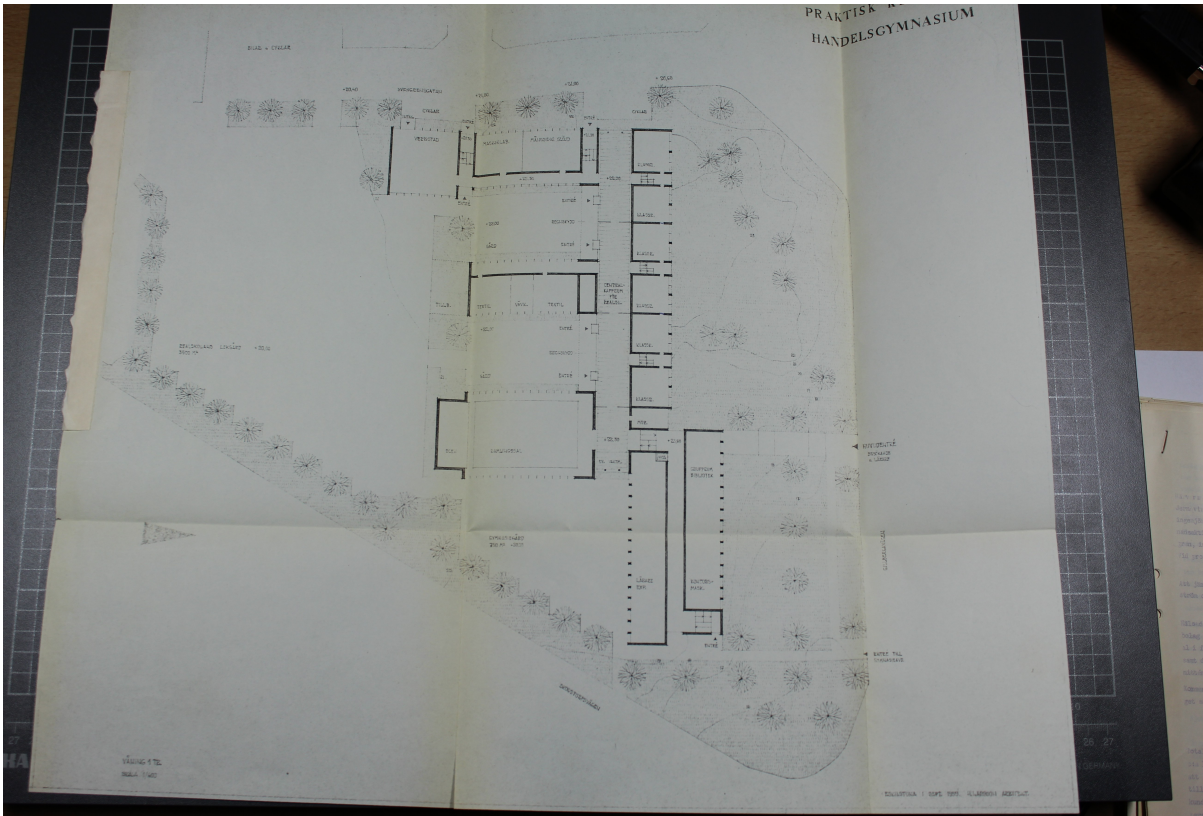

Bild 21: Ritning, H. Larsson sept. 1959, våning 1 tr. Källa: Eskilstuna Stadsarkiv Foto: Eskilstuna Stadsarkiv, 1/4, 2015

